

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ δίχτυ τῆς γραφῆς καὶ ὁ ὑμένος τοῦ ὕφους

I

Πῶς διαβάζουμε σήμερα τὸν Ροῖδη; Ποιὰ εἶναι ἡ κυρίαρχη ἀποψη γιὰ τὸ ἔργο του; Τί φιλολογικὰ βοηθήματα καὶ ποιές κριτικές ἐρμηνεῖες διαθέτουμε γιὰ νὰ τὸν πλησιάσουμε; Ἡ διαφορετικὰ: τί σημαίνει νὰ διαβάσουμε πάλι τὸν Ροῖδη; Τὸν διεκδικεῖ ἄραγε κανεὶς σήμερα; Μήπως τακτοποιήθηκε στὸ παρελθόν, στὶς δέλτους τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, ἀπ' ὅπου σπάνια ἀνασύρεται γιὰ νὰ δώσει προοπτικὴ στὸν λόγο τοῦ παρόντος; Ἄν τὸ ὄνομα δηλώνει ἀκόμη κάτι, γεγονὸς ἀναμφισβήτητο, ἕως ἓνα σημεῖο, τί ἀνακαλεῖται στὸν νοῦ τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη, ὅταν μνημονεύεται ὁ Ροῖδης; Τελικὰ: τί ἄλλο ἔχει νὰ μᾶς πεῖ πού δὲν ξέρουμε ἢ τί ξέρουμε, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς ἀφορᾶ ζωτικά, ἀπὸ ἐκεῖνα πού μᾶς ἔχει ἤδη πεῖ;

Ἐρωτήματα μάλλον οἰκεῖα, καὶ σχεδὸν ἀναπόφευκτα, σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ γιὰ κάθε συγγραφέα. Ἡ στροφή στὸ παρελθόν, ἡ ἀναμέτρηση μὲ τὸν λόγο τῆς παράδοσης καὶ μὲ τὸν λόγο γιὰ τὴν παράδοση, συνοδεύονται ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ἱκανὲς συνθήκες πού δίνουν νόημα στὸ ἐγγεῖρημα καὶ προοπτικὴ στὴ συνάντηση. Ἄν κάτι τέτοιο δὲν συμβεῖ, ἂν δηλαδὴ ἀδιαφορήσουμε γιὰ τὶς ἐντάσεις πού ἀναπτύσσονται στὸ εὐμετάβλητο πλαίσιο αὐτῆς τῆς παλινδρόμησης, τότε περιοριζόμαστε στὴ βωβῆ ἀναδίφηση, πού προσποιεῖται ὅτι δὲν βλέπει τὶς δυσκολίες καὶ τὰ κενὰ τοῦ διαλόγου, ἀνάμεσα στὸ τότε καὶ στὸ τώρα. Ἡ συνομιλία μὲ τὰ κείμενα (καὶ ὅλα τὰ κείμενα ἔχουν παρελθόν) μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει ἀνάγκη τὶς ἱστορικὲς αἰτιολογήσεις, ἔ-

χει όμως ανάγκη να στηρίξει τη θεωρητική αναγκαιότητά της με τον δικό της λόγο υπό διαρκή κίνηση. Ἀλλιώς κινδυνεύει να γλιστρήσει στην πληχτική ασφάλεια του γραμματειακού αντικειμενισμού, φορτώνοντας τα κείμενα με σχηματική ιστορικότητα, βυθίζοντάς τα σε μιὰ χρόνια διάρκεια, όπου, λίγο-πολύ, όλα είναι αυτό που φαίνονται. Ἐθνικά κειμήλια με επικυρωμένη αξία και σε καθιερωμένη τάξη. Ἡ μελέτη τους, επομένως, παρελκόμενη από τὸν διαγλωσσικό ἐμπειρισμὸ τῆς συσσωρευτικῆς κριτικῆς, εἶναι ἐξίσου ἀδρανὴς μετὰ τὴν ὑπαρξή τους. Ἡ παράδοση, τὸ διαφορούμενο φορτίο στὴν ἀναμέτρηση μετὰ τὴ χρονικότητα τῆς γραφῆς, ἀφοῦ δὲν διεκδικεῖται ἀλλὰ ἐπαναλημβάνεται τὴν ἀπόλυτη κωδίκιότητα, ἀποστέρεται τότε στὴ σιωπὴ τῆς αὐτάρκειάς της.

Ἐνα τέτοιο λάθος δὲν ἔγινε ποτὲ ἀπὸ τὸν Ροῦδη. Γιατί σὲ ὅλα, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὸ ζήτημα τῆς γραφῆς, ὑπῆρξε διεκδικητικός καὶ τζαντιπέτης, μεταβάλλοντας διαρκῶς τὰ πλαίσια καὶ τὰ ἔρρα τῆς ἀνάγνωσής του. Καὶ αὐτὸ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ὑποτιμήσει ἡ γραμματειακὴ φιλολογία, ἂν ἔντως σημαίνει κάτι γι' αὐτὴν ὁ Ροῦδης σήμερα. Τὰ κείμενα, παρὰ τὴν καταβύθισή τους στὸν χρόνο, μπορούν νὰ ἀναδυθοῦν στὴν περὸς τοῦ κείριου νόηματος, ὅταν ἔχουν τὴν τύχη νὰ ἀνοίξουν τὸ ἱστορικὸ κέλυφος τους σὲ μιὰ ἀνάγνωσή ποῦ ἔχει ἰσχυροῦς λόγους νὰ τὰ διεκδικεῖ ὡς συμμάχους ἢ ἀντιπάλους γιὰ τὶς δικές της παρούσες ἀνάγκες. Δὲν ἀρκεῖ ἡ φιλολογικὴ ἱκανότητα (ὅσο καὶ ἂν κρίνεται ἀπαρτίτητη) γιὰ τὴ διεκδίκηση αὐτῆ· χρειάζεται καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ ζήλος, ποῦ πρέπει νὰ καθοδηγεῖ τὴ θεωρητικὴ ἀναζήτησή στὴ σύνθεσή τῆς λογοτεχνικῆς ἀνάγνωσής.

Ἄν ἡ φιλολογικὴ γνώση καὶ φροντίδα περιφύλασσον ἀπὸ τὰ ἀτυχήματα τοῦ κριτικοῦ ἐρασιτεχνισμοῦ, ἡ θεωρητικὴ ἐπίγνωσή καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀναμόχλευση προστατοῦν ἀπὸ τοὺς περιγραφικoὺς ἀνακηρυκασμοὺς τῆς ἐμπειρικῆς προσέγγισής.

Ἡ ἔνταξη τῶν κειμένων σὲ κάποια κλίμακα τοῦ ἔθνικοῦ κινῶνα μπορεῖ νὰ κατοχυρώσει τὸ ἱστορικὸ ἴχθος τους, δὲν ἀρκεῖ ὅμως νὰ νὰ ἀναξωπορεύσει τὴ σημασιολογία τους διαθεσιμότητα. Ὅταν μάλιστα ἡ σχέση μετὰ τὸν χρόνο δὲν συνιστᾷ πρωταρχικὸ σημεῖο τριβῆς τῆς ἀνάγνωσής· ἀλλὰ προσδιορίζεται ἡμερολογιακᾶ (μετὰ μιὰ στρατιῶ

ἐπαναλαμβανόμενων κοινῶν τόπων ποῦ συγκροτοῦν ὅ,τι ὀνομάζεται, συνήθως εὐφημιστικά ἢ καταχρηστικά, παράδοση καὶ κληρονομιά). τότε ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μεταβάλλεται σὲ φιλολογικὴ παιοντολογία. Ἄν μιὰ τέτοια πρόβλεψη ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν προθάλαμο τῆς ἀπόπειρας πρὸς ἀνάγνωση, τότε μάλλον δὲν ἔχουμε νὰ ποῦμε τίποτε μὲ τὸν Ροῖδη.

II

Ἡ μεγάλη τύχη καὶ ἡ μεγάλη ἀτυχία τοῦ Ροῖδη εἶναι ἡ *Πάπισσα Ἰωάννα*. Τὸ βιβλίο ποῦ, κατὰ πολλοὺς τρόπους, ἔχει ὑπερβεῖ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, σκιαζοντας ἐπικίνδυνα τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του. Ὁ μῦθος τοῦ κειμένου, τόσο στὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο ὅσο καὶ στὶς πάμπολλες μεταφράσεις καὶ διασκευές του, ἀποδείχθηκε ἀνθεκτικὸς στὸν χρόνο ἀλλὰ καὶ δυσανάλογος πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του ὡς σύνθεση, γλώσσα καὶ δομὴ. Εἶναι ἓνα βιβλίο πέραν τοῦ κειμένου, ἓνα κείμενο πέραν τῆς γραφῆς, μιὰ γραφὴ πέραν τοῦ βιβλίου: ἡ συσκοτιστικὴ ἐπανάληψη τῆς πληθωρικῆς συμβολικῆς του. Αὐτὸ ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Ροῖδης ὀνόμασε, μὲ τὴ γνωστὴ ὑπεροπτικὴ του σεμνότητά¹, («νεανικὸ ἀμάρτημα»), ἔγινε τὸ πιὸ σημαντικὸ στοίχημά του μὲ τὸν χρόνο. Ἄν ὁ συγγραφέας κέρδισε τὸ στοίχημα μὲ τὴν *Πάπισσα Ἰωάννα*, ἓνα μυθιστόρημα ποῦ συνδυάζει τὸ ἐκκλησιαστικὸ σκάνδαλο, τὴ φιλολογικὴ πολυμάθεια καὶ τὴν ἀλληγορικὴ

1. Ὁ Κλέων Παράσχος (*Ἐμμανουὴλ Ροῖδης. Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο, ἡ ἐποχὴ του*, τόμ. Β', Ἀθήνα: Ἀετός, 1950, σ. 152-153) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ τέχνασμα αὐτὸ ἀποτελεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ροῖδειου συγγραφικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ: «Καὶ ἂν μιᾶ μὲ μιὰ περιφρόνηση ντιλετάντη, μ' ἐκείνη τὴ μετριοφροσύνη ποῦ δὲν εἶναι συχνὰ παρὰ μασιαρεμένη ἀλαζονεία, γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ του ἐργασίαν, μὲ μιὰ φιλαρέσκεια ἀριστοκρατικὴ, ποῦ θέλει νὰ δείχνει ὅτι καμμιὰ του ἀσχολία, καὶ τὴν πιὸ ντελικάτη, δὲ στέργει νὰ τὴν κάνει δουλειά, καὶ ἂν ὀνομάζει τὴ λογοτεχνικὴ ἐργασία του *πάρεργο* καὶ ἀκούσιο *συγγραφέα* τὸν ἑαυτό του, ὑπάρχει βέβαια σὲ ὅλ' αὐτὰ κάμποση κοικεταρία, ἐκείνος ὁ ἀλαφρὸς τόνος ποῦ ἄνθρωποι σὰν τὸν Ροῖδη -διακριτικοὶ- παίρνουν κάποτε ὅταν μιλοῦν γιὰ ὅ,τι ἔχουν πιὸ ἀκριβό, δὲν παύουν ὡστόσο αὐτὰ τὰ δῆθεν *πάρεργα* νὰ εἶναι τὸ πιὸ βαθύ καὶ μόνιμο πάθος του καὶ ἡ πιὸ ὑψηλὴ δικαίωση τῆς ζωῆς του».

σάτιρα, το κέρδισε όσπύσο άναντίον του έαυτου του, γιατί τελικά είναι ή τίτλος του βιβλίου που άνοκαλει τό ύνομα του συγγραφέα, ιδιόκτερα στις ξενόγλωσσες άποδόσεις του, και όχι άντίστροφα. Ορισμένες φορές μάλιστα, στη μεταφρασμένη του έκδοχή, τό ύνομα του συγγραφέα σμικρύνεται ή έκτοπίζεται, σάν άσήμαντη λεπτομέρεια.

Τό έργο του Ρούδη σφραγίσθηκε ή διαβαθμίσθηκε από τον μύθο της *Ήλιπιασας*: οι βιβλιοκρισίες του, ή κριτική του θεωρία, τα άρρηκτικά του, οι πολιτικές του έπιθεωρήσεις ή δημοσιογραφική του σχολιογραφία, οι γλωσσικές του μελέτες, ενδιαφέρουν και έχουν μετασχηματισθεί στην βιβλιο που έπιθεωρούσαν την ιδιαιτερία του ρούδου ύφους, όπως αυτό άναγνωρίστηκε στις σελίδες του άφιλο γόμενου μελετητήματος του². Τό ύφος του Ρούδη θεωρείται τό κυριότατο έπίτευγμα της γραφής του, ή μεγάλη του προσφορά στο έλληνικό γραμματικό. Βέβαια, σπανίως τό ύφος αυτό μετέσθθη ως τροποποιημένη γραφή και άλλως σπανίως αζητήθηκε διεξοδικά ή σχέση του με την υλοσφία του κειμένου και με τις λεπτοδ διαγραφίες της ρούδικας άρήγησης, από διατύπωση της διακοσμητικής άναφοριότητας. Έχουν έσοι από ή διαπίστωση και εύκολη έπακλήρη, *Άκόμα χαριότατοι έργου τό άλλοθι για την άδυναμία έκάρωσης, για την άμελλία μπροστά σε κείμενα που ζήτουν να διαπραγματευτούν τό ύνομα του λόγου τους. Τό ύφος κατατάζει έσοι πέριστα, στο ίδιο, καλλιέπει. Έκεί τελειώνει ή σχέση του, επτά σήματα του υδιστραμμένου ρούδου λόγου.*

Αν ή *Ήλιπιασας* σημαίνει έσοπύο κατά για τοτε πεπαιδευμένους θεμαστές της, σημαίνει καταξοχήν ύφους, και μάλιστα σατιρική ύφος που, εύκολα έκπυτο, συγχέεται με την άντικληρική σάτιρα. Ο Ρούδης φτάνει στις μέρες μας μέσα από αυτή τη σχέση, ως ύφος της *Ήλιπιασας*, με τό όποιο έπιβάνει ή μορφή του κλασικού λόγου και του τοιμερού σαρκαστή³. Πέρα από τη θεωροποίηση του βυ-

2. «Ήνα' υόλοκο παρεμην ή συγγραφή της *Ήλιπιασας*, εκ έσοι ή μετάν προποήματα και τις υδισόδοτες έλλείψεις του πρώτου έκδοτου βιβλίου του, Κ. Βάλιας, *Ιστορία του, Β'*, σσ 108-109.

3. Έυρεάζει έδοι ένα σόλοιο του Ξενοφάνου για την άπαρηγή του κειμένου, όταν παρουσημερώνστηκε, που, έν σπέρμα, περιέχει τις πρώτες έσοι ή της

βλίου ως αντιθρησκευτικού σκανδάλου και του ύφους ως αντισυμβατικής συμπεριφοράς, πολύ λίγα πράγματα από τον υπόλοιπο Ροΐδη φαίνεται να αγγίζουν τη σκέψη του καιρού μας⁴. Τά ερωτήματα, τώρα πλέον, μετασχηματίζονται σε μιὰ ἐπείγουσα ἀπορία: θὰ γλιτώσει ἄραγε ὁ Ροΐδης ποτέ ἀπό αὐτὴν τὴν στερεότυπη εἰκόνα⁵, θὰ ἐπιστρέψουμε πάλι στὴ γραφή του, χωρὶς τὶς συγκαταβατικές ὑπεκφυγές τοῦ ύφους γιὰ τὸ ὕφος;

III

Τὸ ἔργο τοῦ Ροΐδη, στὸ σύνολό του, ἔτυχε καλῆς καὶ ἰκανῆς φιλολογικῆς φροντίδας. Σήμερα ἔχουμε στὰ χέρια μας, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα ζητούμενα, ὅλα σχεδὸν τὰ σημαντικὰ κείμενα ποὺ δημοσίευσε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ βίου του, καθὼς καὶ ἐλάχιστα ἀδημοσίευτα ἀπὸ τὰ πενιχρὰ κατάλοιπά του. Τὰ ζητούμενα ἀναφέρονται σὲ κείμενα ἀνέκδοτα, ἀθησάριστα καὶ ἀταύτιστα (ψευδώνυμα ἢ ἀνώνυμα). Γιὰ τὰ ἀνέκδοτα, καὶ στὸν βαθμὸ ποὺ ἀναφερόμαστε στὸ

μυθολόγησις: «Παρ' ἡμῖν σπανίως, ἀν μὴ ποτέ, ἀνεγνώσθη καὶ ἀναγνώσκειται βιβλίον τόσῳ πολῷ. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ συγγραφεὺς ἐδημιούργησεν ὄνομα καὶ ἐστερέωσε φήμην. Ὁ τύπος ἐν συναυλίᾳ τῷ ἐπλεξεν ἐγκώμια ὑπερβολικώτατα ἢ τὸν ἀπέπτυσεν — ἄλλο στοιχεῖον δημοτικότητος — δι' ὕβρειν σκανδαλοδεστάτων», *Ποικίλη Στοά*, 1891, σ. 32.

4. Δὲν ἦταν, ὅμως, πολὺ διαφορετικὰ τὰ πράγματα καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦσε ὁ Ροΐδης. Παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς τὸ 1899: «Ὁ κ. Ἐμμανουὴλ Ροΐδης, συγγραφεὺς τόσον ὀνομαστός παρ' ἡμῖν, χρεωστῆ ἀκριβῶς τὴν φήμην του καὶ τὴν δημοτικότητά του εἰς τὰ μᾶλλον ἐπιπόλαια γνωρίσματα αὐτοῦ: εἰς τὸ σκάνδαλον, τὸ ὑποῖον παρήγαγεν ἡ Πάπισσα Ἰωάννα, καὶ εἰς τὰ τόσον σκληρὰ ὅσον καὶ πνευματώδη ἐπιγράμματα αὐτοῦ», *Ἄπαντα*, τόμ. Β', σ. 529-530.

5. Πρέπει ἐδῶ νὰ ἐξαιρεθοῦν τουλάχιστον δύο μελέτες: ἡ μελέτη τοῦ Ἀλκή Ἀγγέλου, «Ἡ Ἐκκλησία, ἡ Πάπισσα, ὁ Ροΐδης», (*Ἐποχές*, 47 (1967), 282-300), στὴν ὁποία ἐξετάζονται τὰ ἱστορικά καὶ πολιτισμικά συμφραζόμενα τοῦ ροϊδείου μωβιστοεῆματος, καὶ ἡ μελέτη τῆς Μαρίας Κακαβούλια, «Πάπισσα Ἰωάννα: Πολύτοπο/Παλίμψηστο», (*Χάριτες*, 15 (1985), 294-312), ποὺ ἀποπειρᾶται, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπ' ὅσο γνωρίζω, μιὰ «κειμενικὴ» ἀνάγνωση, ἀναδεικνύουσα τὴ διακειμενικὴ σύσταση καὶ τὶς ρητορικὰς τεχνικὰς τῆς Πάπισσας.

άρχει Ροΐδης (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν), νομίζω ὅτι πρέπει νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν ἐκδότη τῶν Ἰαπώντων καὶ νὰ θεωρήσουμε τὸ θέμα κλεισμένον⁶. Γιὰ τὰ ἀθροιστικά τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιον ὅτι μιὰ ἐξονυχιστικὴ ἀναζήτηση ροΐδειων κειμένων, σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τοῦ 19ου αἰώνα, θὰ ἀποφέρει κάποιους ἐπώνυμους κροσσούς. Ἴσως ὄχι ἐντυπωσιακοὺς σὲ ποιότητα καὶ ποσότητα, πάντως ὅμως χρήσιμους γιὰ τὴ φιλολογικὴ πληρότητα τῆς ἐρευνας. Ὅταν, πρὶν πολλὰ χρόνια, ἀποπειραθῆκαμε κάτι τέτοιο, καταφέραμε νὰ φιλέψουμε τὸν ἐκδότη τῶν Ἰαπώντων μὲ μιὰ φύλλα λαμβάνοντα κείμενα⁷, ἀλλὰ εἴχαμε καὶ τὴν τραυματικὴν ἐμπειρία, γνωστῆ στυλὸς περισσώτερους νέους καὶ γυναικούς φιλόλογους, τῆς ἀναμétrητης μὲ τοὺς λαβύρινθους τῶν ἐλληνικῶν βιβλιοθηκῶν.

Ἀπομένον τὰ ψευδώνυμα καὶ τὰ ἀνόνημα δημοσεύματα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ροΐδης εἶχε κατὰ καιροὺς συνεργαστεῖ σὲ διάφορα ἐντυπια ἀνωνύμως ἢ ψευδωνύμως: ὡστόσο οὔτε ἀκριβῆ γνώση γιὰ ὅλα τὰ ἐντυπια ἔχουμε, οὔτε ἀπόλυτη βεβαιότητα γιὰ τὰ ψευδώνυμα (ἴσως, ἔξαιρέσουμε τὸν Ἀσμοδαῖο). Στὸν χῶρον αὐτὸ ἡ ἐρευνα πρέπει νὰ προχωρήσει μὲ ἄκρα προσοχὴ καὶ μὲ ἐγρήγορη δυσπιστία. Οἱ ἀταύτιστοι μὲν οὐκ ἐπιθυμοῦμε τὸν φίλεργον ἐρευνητὴ, προσφέροντας τὴν ἐκαστοποίησιν τῆς ἀποκάλυψης, ὑπάρχει ὅμως κίνδυνος νὰ ὀδηγηθῶν σὲ ἓνα παιχνίδι μὲ τὴ φωτιά, ὅπου τὰ ἄκρα μεταξὺ σοβαροῦ καὶ γελοίου δὲν διακρίνονται καθαρὰ. Χρειαζεται λοιπὸν ἐμπειρὸς φιλολογικὸς διαταχτὸς καὶ μεθοδικὴ κριτικὴ ἀμφιβολία σὲ κάθε προσπάθεια νὰ ἀποδοθῶν ἀταύτιστα κείμενα στὸν περικρατικὸ συγγραφεὴ τους: πρὶν εἰ ἀνήμερο πάθος γιὰ τὴν ἐξέρεσιν τοῦ ἄγνωστου ὑπονομεύσει τὸ κύρος καὶ παραμυρρώσει τὸν ζῆλον κάθε ἐπιδόξου φιλολογικοῦ Σέρλικ Χόλμς. Μὲ τὴν ἀνάλογον προσυλλήθειαν, ἐπομένως, μπορούμε νὰ ἀναζητήσουμε τὸν κρυμμένον Ροΐδη, χωρὶς ὅμως νὰ ἐμπιστευόμεσθε τυφλὰ τὰ περίφρακα κέσσωτερικὰ στοιχεῖα (γλώσσα, ὄρος, θεματολογία κ.ά.) καὶ

6. Ἐπιφανοσὴ Ροΐδης, Ἰαπωνία, Ἀθήνα: Ἰαπωνία, 1978 τ. 4, σ. 10.

7. Εἶς ἀπόβλ. σ. 141, σ. 14.

χωρίς να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων γιὰ κείμενα συνήθως εὐτελῆ ἢ εὐκαιριακά, στὰ ὅποια οὔτε ὁ ἴδιος, ὁ ὑποτιθέμενος συγγραφέας, ἔκανε τὴ χάρη νὰ χαρίσει ἀκέραιο τὸ ὄνομά του⁸.

Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις τὰ κείμενα αὐτὰ (ἀποδιδόνται), ὀρθὰ ἢ λανθασμένα, στὸν συγγραφέα τους, μὲ μιὰ ἐπιχειρηματολογία ad absurdum, ποὺ θυμίζει δαιδαλώδεις δικαστικὲς ἀποφάσεις⁹. Στὴν ἀναπόφευκτη ἀποθέωση τοῦ κοινότοπου ἢ τοῦ ἀσήμαντου πρέπει νὰ ὀφείλεται μιὰ σημαίνουσα παράλειψη: ἡ μὴ ἔνταξη τῆς ἴδιας τῆς «συμπεριφορᾶς» τοῦ Ροῖδη ἔναντι τῶν κειμένων στὸ εὐρύτερο πλέγμα τῆς γραφῆς του. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ ἀνωθυ-

8. Διδακτικὲς, ὡς πρὸς αὐτό, εἶναι οἱ περιπτώσεις τῶν κάτωθι κειμένων: 'Αθ. Γεωργαντᾶ, «Τρία ἀταύτιστα κείμενα τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροῖδη», *Χάρτης*, 16 (1985), 406-407, τῆς ἴδιας, «Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Ροῖδη», *Χάρτης*, 19 (1986), 103-104, Π. Κουσουνῆς, «Ἀταύτιστα κείμενα τοῦ Ροῖδη», *Πυλὴμνηστον*, 9/10 (παράρτημα 1989-1990), 91-102 καὶ 'Ιωάννα Παπαγεωργίου, «Ροῖδης καὶ O. Feuillet», *Πυλὴμνηστον*, 9/10 (παράρτημα 1989-1990), σ. 103-107. Στὰ προηγούμενα πρέπει, ἐπίσης, νὰ προστεθοῦν τὰ ἐξῆς δύο ἀρθρίδια: Γ. Π. Σαββίδης, «Ἄλλα δύο ἀγνωστα κείμενα τοῦ Ροῖδη», *Συριανὰ Γράμματα* 15 (1991), σσ. 302-305 καὶ Γ. Π. Σαββίδης-Δ. Δρακοπούλου, «Ἄγνωστα ἄρθρα τοῦ Ροῖδη στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια Μπάρτ-Χριστ», *Συριανὰ Γράμματα*, 25 (1994), σσ. 67-76. Τὸ πρῶτο ἐξ αὐτῶν ἐπαίρεται γιὰ πράγματα γνωστὰ καὶ μὲ «ειρήματα» φτωχά, ἐνῶ τὸ δεύτερο, ἀφ' ἑνὸς κομίζει γλαυκας (εἶναι πασίγνωστο ὅτι ἀπὸ τὴν Ἐγκυκλοπαίδεια Μπάρτ-Χριστ οἱ ἐκδότες τοῦ Ροῖδη ἔκαμαν ἐπιλογὴ) καὶ ἀφ' ἑτέρου παίρνει τὸ ὑπερβολικὸ, καὶ φιλολογικὰ ἐπιλήψιμο, ρίσκο νὰ ἀποδόσει ὅλα τὰ κείμενα μὲ τὴν ὑπογραφή Ρ. στὸν Ροῖδη. Πιὸ μετρημένη, παρὰ τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴ τῆς διάνοιξη, εἶναι ἡ ἐργασία τῆς Ἐρως Σταυροπούλου, («Ἐμμανουὴλ Ροῖδης καὶ Charles Buet», *Νέα Ἔστια*, τεύχ. 1495 (15.10.1989), σσ. 1357-1370), στὴν ὅποια ἀνακοινώνεται μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ροῖδη, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα *Τηλέγραφος* (1878), ὡς ἀπάντηση στὴ δημοσίευση ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, τῆς ἐπικρισιῆς τοῦ Charles Buet γιὰ τὴν *Πάπισσα Ἰωάννα*.

9. Εἶχε τελειώσει ἡ παρούσα *Εἰσαγωγή*, ὅταν ἡ γενικὴ αὐτὴ παρατήρηση συνάντησε τὴν ἐπαλήθευσή της, μὲ τὸν πιὸ ἀκραῖο καὶ ἀδιάφυστο τρόπο. Ὁ ἀναγνώστης ποὺ διαθέτει ἰώβειο ὑπομονὴ παραπέμπεται γιὰ τὰ περαιτέρω στό: Ἄθηνά Γεωργαντᾶ, *Ἐμμανουὴλ Ροῖδης*, *Ἡ Πορεία πρὸς τὴν Πάπισσα Ἰωάννα*, Ἀθήνα, Ἴστος, 1993.

μία και ἡ ψευδωνυμία, μαζί με τὴ λογοκλοπὴ καὶ τὸν αὐθαίρετο δανεισμό, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα συμβάντα ἀλλὰ ἀνήκουν στὴν πάντοτε ἀμφίθυμη σχέση τοῦ συγγραφέα με τὸ κείμενό του, σχέση πού, ἐνίοτε, συμπαρασύρει καὶ τὴ χρῆση τοῦ κυρίου ὀνόματος. Ἡ ἀπόκρυψη τοῦ συγγραφικοῦ ὑποκειμένου ἢ ἡ προσφυγὴ σὲ προσωπεῖα, πού τὸ καθιστοῦν περισσότερο ἢ λιγότερο φανερό, ἀνήκουν στὴ γραφὴ, εἶναι μέρος τοῦ παιχνιδιοῦ καὶ ὄχι ἐξωτερικὰ στοιχεῖα. Τὸ γεγονός ὅτι φανταζόμαστε ἢ ὑποψιαζόμαστε τὸ πρόσωπο πίσω ἀπὸ τὴ μάσκα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς φαντατίσει στὴν ἐπιδίωξη τῆς, συνήθως ἀνεφικτῆς, ταύτισης ἀλλὰ νὰ μᾶς ὠθήσει στὴ διερεύνηση τοῦ φαινομένου στὰ πλαίσια τῆς ἐπώνυμης παραγωγῆς τοῦ συγγραφέα. Θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἀφελὲς νὰ βασιστεῖ κανεὶς, σὲ τέτοιες ἀναζητήσεις πατρότητας, στὰ «στοιχεῖα ὕφους», ἀφοῦ τὸ ὕφος εἶναι εὐκόλα οἰκειοποιήσιμο, ἰδιαίτερα μέσω τῆς μίμησης καὶ τῆς παραωδίας, τεχνικὲς πού ἐκ τῶν πραγμάτων διευκολύνει καὶ ἐξυπηρετεῖ ἡ ἀνωνομία. Στὴν ψευδωνυμία ἡ γραφὴ ἔχει ἄλλη τροπὴ καὶ ἄλλον τροπισμό. Στὴν ἀσθενὴ ἐκδοχὴ τῆς (ὅταν δὲν ὑπάρχει κανένα ἀσφαλὲς στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐπαλήθευσή της) πλησιάζει πολὺ στὴν ἀνωνομία καὶ θὰ πρέπει νὰ μελετηθεῖ ἀπὸ κοινοῦ. Στὴν ἰσχυρὴ ἐκδοχὴ τῆς (ὅταν ἡ ταύτιση γίνεται με τεκμηριωμένη βεβαιότητα), ἡ σχέση με τὸ ὑπόλοιπο ἔργο, στὸ ὁποῖο μπορεῖ ἀναμφίβολα νὰ ἐνταχτεῖ, εἶναι διαφορετικὴ, ἀλλὰ καὶ τότε ἡ ψευδωνυμία πρέπει νὰ συνεξεταστεῖ με ἄλλα στοιχεῖα τῆς γραφῆς γιὰ νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ σημασία τῆς χρῆσης τῆς. Πιὺ ἀσφαλῆ εἶναι τὰ δεδομένα στὴν ἐπιστολογραφία. Ἡδη ἔχουν περιληφθεῖ στὴ συλλογικὴ ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ροῦιδη ἔρισμένες γνωστὲς καὶ ἄγνωστες ἐπιστολές¹⁰. Πιστεύουμε, ὡστόσο, ὅτι ὑπάρχουν πολὺ περισσότερες πού λανθάνουν σὲ ἀρχεῖα λογίων καὶ λογοτεχνῶν τῆς ἐποχῆς. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα ἔχει καλύτερες πιθανότητες νὰ εὐτυχήσει στὶς προσδοκίες της.

Ἄν περιορίσουμε τὸ ἐρώτημα, πὼς φτάνει σὲ μᾶς ὁ Ροῦιδης, στὶς φιλολογικὲς του διαστάσεις, καὶ ἂν δὲν διογκώσουμε τὰ ζητούμενα με τέτοιον τρόπο πού νὰ φαντάζουν γιὰ κρίσιμα ἐπιστημονικὰ αἰ-

10. Βλ. Ἄπαντα, τ. 5, σ. 383-401 καὶ 448-450.

νίγματα, τότε μπορούμε να περάσουμε εύλογα στη διαπίστωση ότι το σώμα του ροϊδείου έργου, παρά τις συγγνωστές παραλείψεις, πού μπορούν όμως να αντιμετωπιστούν σε μια μελλοντική επανέκδοση των *Απάντων*, δεν είναι μόνο γνωστό και προσιτό στον σημερινό αναγνώστη αλλά και καθοριστικά κωδικοποιημένο, έτσι ώστε να μην χρειάζεται η φιλολογική έρευνα και η έκδοτική μέριμνα να εξαντλούνται στην άσημαντοθηρία¹¹. Θα ήταν αναμφίβολα προτιμότερο και αποδοτικότερο, ή φιλεργία και η φιλομάθεια, να διοχετευτούν στην κριτική έρμηνεία, ή όποια επιδιώκει, σε κάθε εποχή, να ανακτήσει, έστω πρόσκαιρα, το νόημα του έργου από τον ιστορικό του όρίζοντα να μελετήσει την πολιτισμική του συνάφεια με την παράδοση και να διαβάσει τα κείμενα, μέσα από μια χρονική προοπτική πού ξανοίγει τη μορφή τους στις τύχες του καιρού.

Η πρώτη προσπάθεια να συγκεντρωθούν κείμενα του Ροϊδη, κατεσπαρμένα στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, έγινε το 1885 από τον Δ. Ι. Σταματόπουλο, τελειόφοιτο της Νομικής Σχολής, και σίγουρα με την παρότρυνση και τη διακριτική έποπτεία του Ροϊδη¹². Ο συγκεντρωτικός τόμος, πού κυκλοφόρησε με τον ταπεινόφρονα τίτλο *Πάρεργα*, δεν αποτελεί συνολική έκδοση των δημοσιευμάτων του Ροϊδη, αλλά μια άνθολόγηση του έργου του, ταξινομημένου χρονολογικά¹³. Μετά τον θάνατο του Ροϊδη (1904), δύο

11. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν αποκλείει επιμέρους βελτιώσεις, αναθεωρήσεις και προσθήκες. Μια επανέκδοση των *Απάντων* θα μπορούσε, πιθανώς, να περιλάβει περισσότερα κείμενα από τον *Ασμοδαίο* και την *Εγκυκλοπαίδεια Μπάρτι-Χρίστ*, ενώ για τις περιπτώσεις των ψευδωνύμων ή άνωνύμων κειμένων θα πρέπει να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη σαφήνεια και αύστηρότητα ή έκδοτική προσέγγιση.

12. "Όπως όρθά παρατηρεί ό "Αλκης Αγγέλου, παρά τη διαβεβαίωση του Ροϊδη ότι δεν συμμετείχε στην έκδοτική διαδικασία, (σε όρισμένα δημοσιεύματα των *Παρέργων* το χέρι του συγγραφέα πρέπει να άπάλυνε κάποιες όξυτητες, ιδίως πολιτικού χαρακτήρα, κάτι το όποιο ούτε ό τελειόφοιτος Σταματόπουλος θα τό αποτολμούσε ούτε ό λεπτολόγος Ροϊδης θα άνεχόταν να γίνει από τρίτον), "Απαντα, τ. 1, σ. 1.

13. Η μοναδική εξαίρεση είναι τό κείμενο *Σκέψεις περί Συγχρόνων Έλλήνων* πού θησαυρίστηκε από άνέκδοτο χειρόγραφο του Ροϊδη

λόγοι συγγενείς του, ο Α. Μ. Ανδρεάδης και ο Δ. Πετροκόκκινας, εκδίδουν με έπαιρη φροντίδα το έργο του σε επτά τόμους στη Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη. Η έκδοση, που πήρε πέντε χρόνια να ολοκληρωθεί (1911-1914), είναι φιλότιμη και αξιοπρεπής, με χρήση σχολιασμού και ένα πολύτιμο βιογραφικό σημείωμα του Ανδρεάδη. Οι εκδόσεις είχαν βέβαια στη διάθεσή τους το αρχείο του Ροΐδη, στην πρώτη πληρέστερη μορφή του, πράγμα που θα πρέπει να διευκόλυνε το έργο τους, αλλά υπήρξαν συνάμα ικανοί στη έγνοια τους να διασώσουν έναν Ροΐδη ή όποιον, με τα χρόνια, είχε αρχίσει να χάνεται στο παρελθόν. Ακολουθεί η έκδοση των έργων του Ροΐδη από τον Κ. Καιροφύλλα, για λογαριασμό του Συλλόγου Προς Διάδοσιν Ήμερήσιων Βιβλίων, στις δεκαετίες του '30 και του '40, σε τέσσερις τόμους και με ειδολογική κατάταξη των κειμένων. Δυστυχώς η έκδοση αυτή είναι ιδιαίτερα ελλιπής. Όπως έχει ήδη επισημανθεί¹⁴, όχι μόνο ύστερα σε πολλά ως προς την έκδοση «Φέξη», αλλά και δεν παρουσιάζει έπαρκώς τα ελάχιστα ανέκδοτα κείμενα που φέρνει στο φως. (Τα περάσουν πολλά χρόνια, και θα γίνει ιδιαίτερα ελπίστια ή έλλειψη ροΐδειων κειμένων στην ελληνική πνευματική ζωή, έως ότου ο Άλκης Αγγέλου, πραγματοποιήσει την πλέον έρτια έκδοση των Απάντων του Ροΐδη, σε πέντε τόμους, το 1978. Έδω κλείνει ο κύκλος.

Όλες οι άλλες συσσωματώσεις κειμένων του Ροΐδη, δεν έχουν να προσθέσουν τίποτε, ως εκδοτικά εγχειρήματα, στην έκδοση των Απάντων, ή όποια, εκτός των κειμένων, περιέχει σημειώσεις, εύρητήριο ονομάτων, συγκριτικό χρονολογικό πίνακα και συνοδεύεται από έναν σύντομο αλλά περιεκτικό πρόλογο. Αν έχουν κάποια αξία οι συσσωματώσεις αυτές, έγκειται άλλου. Καταρχάς, στην ανάγκη του κοινού για αναγνωστική καθοδήγηση με εύχρηστες και προσίτες εκδόσεις και, κατόπιν, στην ανάγκη της λογισμής να προτείνει διαφορετικές κριτικές προσεγγίσεις ή αναγνωστικούς προσανατολισμούς με επιλεγμένα κείμενα που εξυπηρετούν αυτόν τον σκοπό.

14. Βλ. Άλκης Αγγέλου, Άπαντα, τ. 1, σ. ια'.

IV

Ἡ γραφή τοῦ Ροῦδη μπορεῖ νὰ δοκιμάσῃ πολλές μορφές καὶ νὰ πειραματίστῃ μετὰ διαφορετικὰ εἶδη (λογοτεχνικὰ καὶ μὴ): διατηρεῖ ὅμως, στὴ διαχρονικὴ ἀποτύπωσίν της, τὴ μοναδικότητα τοῦ λόγου της, ὅχι μόνον ὡς αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτισμικὸ γεγονός. Στὴν ἐποχὴ του αὐτὸ θεωρήθηκε ἀπὸ ὀρισμένους ἀδιέξοδη («ἄρνηση», «ἀστυνόμευση» τοῦ λόγου, ὑπερβολὴ «εὐφυολογίας», μοχθηρὸς «σαρκασμὸς» καί, σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις, «ἀνθελληνισμὸς» καὶ «ἀνηθικότητα»). Ἀπὸ τοὺς θαυμαστές του ἔχουμε τὴν πλήρη ἀναστροφή τῶν ὅρων: ἡ κριτικὴ τοῦ Ροῦδη μπορεῖ νὰ ἦταν ἀνατρεπτικὴ ἀλλὰ συνάμα, καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο, πολλαπλὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἀνανέωση καὶ προκοπὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς· ἡ ἰκανότητά του νὰ διαταράσσει τὶς ὑπάρχουσες ἰσορροπίες καὶ νὰ προκαλεῖ σφοδρὰς διενέξεις ἐπέτρεπε τὴν ἐπαναδιαπραγμάτευση κρίσιμων ζητημάτων καὶ τὴν ἀντιμετώπιση σοβαρῶν προβλημάτων ἀπὸ μιὰ προοπτικὴ εἰρωνικῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου δραστηκῆς, ἀμφισβήτησης.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιά περιγραφὴ ἀνταποκρίνεται καλύτερα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, τὸ πολιτισμικὸ γεγονός καθ'αυτὸ ὑπερβαίνει παρόμοιες ἠθικολογικὰς ἀξιολογήσεις, στὸν βαθμὸ πού εἶναι ἀποτέλεσμα συγγραφικῆς ἐμμονῆς στὴν ἄσκηση τῆς κριτικῆς ἀντιπαλότητας καὶ τῆς ἰδεολογικῆς ἀρνήσεως: ἡ ἀντιπαλότητα δὲν ὀρίζεται ἀπὸ θυμικὰς ἐκτονώσεις καὶ διαπροσωπικὰς ἐντάσεις (μολοντί μπορεῖ νὰ περιέχει καὶ αὐτὲς στὸ ὑπόστρωμά της), ἀλλὰ προσδιορίζει ἓνα σύνολο πρακτικῶν μετὰ ἐντυπωσιακὴ κανονικότητα στὴν ἐπανάληψή τους καὶ ὀριοθετεῖ μιὰ δημόσια στάση, ἰδεολογικῆς ὕψους, διεκδικώντας γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ δικαίωμα νὰ τοποθετεῖται ἀρνητικὰ ἐναντι τῶν δεδομένων καί, συνάμα, νὰ αὐτοπροσδιορίζεται ἀρνητικὰ ὡς ἐλέγχουσα συνείδηση καὶ ὡς κοινωνικὴ ἠθική.

Αὐτὴ ἡ στάση, γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες περιπτώσεις λογίων στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη, προσιδιάζει σὲ ἓναν τύπο πνευματικῶν ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει καλύτερα μετὰ τὴ ρήξιν καὶ

θάλλει υπό συνθήκες άενας κρίσης (πραγματικῆς ἢ πεποιημένης), διότι άντιλαμβάνεται με κατεξοχήν ἠθικούς ὄρους τῆ σχέση τῆς γραφῆς του πρὸς τὸν κόσμο. Γράφω σημαίνει, στῆ γλώσσα αὐτοῦ τοῦ ἀλαζονικοῦ αντιρρητισμοῦ, τὴν ἐκλεπτυσμένη διαδικασία διαρκοῦς ἀναίρεσης καὶ ἀμφισβήτησης πὸ καθιστᾶ τῆ γραφῆ λειτουργικό μέσο κοινωνικῆς κριτικῆς· διαφορετικᾶ θεωρεῖται αἰσθητικό καπρίτσιο, ἂν ὄχι ἐπιβλαβῆς συνήθεια.

Στῆ θέση αὐτῆ βρέθηκε μόνιμα ὁ Ροῦδης, σὲ μιᾶ ἀπόλυτη καὶ ἀπροσποίητη ἀντίθεση, ἀκόμη καὶ στὶς πὸ συμβιβαστικές, ἡπιες καὶ θετικῆς στιγμές του. Γιατί, καὶ τότε ἀκόμη, ἡ κατάφαση περιεῖχε τὰ σπέρματα ἢ κάποιες ἄλλης ἀντίθεσης (ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποία ὀρίζεται ἢ ἴδια) ἢ τὴν ὑπόσχεση κάποιες μελλοντικῆς. Σὲ ὅ,τι πραγματοποίησε με τῆ γραφῆ του, ἡ ἐκρηκτικῆ του σχέση με τὰ πράγματα πῆρε, συνήθως, τῆ μορφή σκανδάλου. Στὴν πεζογραφία, στὴν κριτικῆ, στὴ δημοσιογραφία καὶ στὴν ἐπιστημονικῆ μελέτη, οἱ κεντρικοί ἄξονες αὐτῆς τῆς γραφῆς εὔνοοῦν τῆ διένεξη, διὰ τῆς πρόκλησης, τόσο ὡς μέσο καὶ τρόπο γραφῆς ὅσο καὶ ὡς πολιτισμικῆ πρακτικῆ. Ὁ μέγας ἐχθρὸς τοῦ Ροῦδῆ ἐλλοχεύει στὴν ἀσφάλεια τῆς κοινῆς ἀποδοχῆς, ἐκεῖ ὅπου ὁ λόγος τοῦ συγγραφέα αὐτοαυαίρεται, ἀφοῦ δὲν θέλει ἢ δὲν ἔχει νὰ διακινδυνεύσει τίποτε ἀπὸ τὶς βεβαιότητές του καὶ ἀπὸ τὴν, κατὰ τὰ εἰωθότα, συμπεριφορά του.

Ἡ ἄρνηση, ἢ ὁποία, στὴν περίπτωση αὐτῆ, λειτουργεῖ πλέον ὡς αὐτοματισμός, μετουσιώνοντας καὶ ἐξιδανικεύοντας τὴν περίπλοκη σχέση τοῦ ὑποκειμένου με τὸ κοινωνικό-ἱστορικό, γίνεται ὁ κινητήριος μοχλὸς τῆς γραφῆς, ἢ σημαντικότερη ἰκανῆ συνθήκη της, παροῦσα ἀκόμη καὶ στὶς ἐλάχιστες ἀποδοχῆς ἢ στὶς σπάνιες ἀναγνωρίσεις· γιατί μ' αὐτές, ἀφ' ἑνὸς κατοχυρώνεται τὸ κύρος τῆς ἴδιας τῆς ἄρνησης (ἐπιλογή καὶ ὄχι ἀναγκαιότητα) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξαιρεται ἢ ἀπουσία της με τὸν ἀπρόσμενο ἀποκλεισμό της. Πράγματι, κάθε ἀναγνώριση, κάθε ἀποδοχῆ τοῦ Ροῦδῆ στηρίζεται σὲ ἄλλες, φανερῆς ἢ κρυφῆς, ἀπορρίψεις καὶ κινητοποιεῖ μεγαλύτερες ἀρνήσεις στὶς συνέπειές της.

Εἶναι ἀναγκαῖο, γιὰ νὰ μὴν παρανοηθεῖ τὸ σχῆμα, καὶ ἀναζη-

τηθεῖ τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς γραφῆς, πέρα ἀπὸ τὴν ἴδια, σὲ μιὰ λ.χ. προγραμματικὴ κοινωνικὴ ἠθικὴ, νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ συνάφειά της μὲ τὸ ἴδιο τὸ φαινόμενο τῆς ἄρνησης. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἡ γραφὴ δὲν εἶναι ἀπλὸ ὄχημα τῆς κριτικῆς οὔτε ὄργανο ὕφους ἀλλὰ ὁ τόπος ὅπου τελεῖται ἡ ἄρνηση, ἡ κατεξοχὴν δυνατότητα τῆς ἄρνησης νὰ ὑπάρχει πρωτίστως μὲ διαφορὰ λόγου. Ἡ παρέκλιση τοῦ Ροῦϊδη πρέπει νὰ νοηθεῖ κυρίως ὡς γλωσσικὴ ἄρνηση νὰ ἐμπιστευτεῖ τὴν καθεστηκυῖα ρητορικὴ στὶς ἀνελαστικὰς ἐκφάνσεις της. Ἡ ἐξύμνηση τοῦ ὕφους καὶ ἡ ἐξάρση τῆς πρωτοτυπίας, μολονότι ἀναμενόμενη καὶ ἐν πολλοῖς ἀναπόφευκτη, περιόρισε τοὺς περισσότερους μελετητὰς τοῦ Ροῦϊδη στὴν τεχνολογία τῆς μορφῆς καὶ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀναγνώριση τῆς γραφῆς ὡς καθολικῆς ἐννοιας ἢ ἀξίας, ποὺ συνιστᾷ καθεαυτὴ γεγονὸς, καὶ μάλιστα γεγονὸς ἀμφισβήτησης, μέσω τῆς μόνιμης ρήξης μὲ τὰ γλωσσικὰ ἐνεργήματα. Ἄν ἐντάξουμε τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ροῦϊδειοῦ ὕφους στὸ πλαίσιο ποὺ ὀρίζει ἡ ζωνορίδα ἄρνηση-γραφὴ, παρακάμπτουμε τὶς παγίδες τοῦ ἀμύχανου περιγραφισμοῦ (ὠραῖο, ἀμίμητο, μοναδικὸ ὕφος κλπ.) καὶ δημιουργοῦμε τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς γραφῆς στὸ πεδίο τῶν γλωσσικῶν ἐνεργημάτων, ὅπου εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ δηλώνουν: λόγος ὡς πράξις καὶ πράξις ὡς λόγος.

Ἡ ἀνακήρυξη ὅμως τῆς γραφῆς σὲ ἀπόλυτο τόπο τέλεσης τῆς ἀντιθετικῆς πράξης καὶ ἡ ἐμμονὴ στὴν παγκυριαρχία τῆς ἀντίθεσης, μὲ τὶς προτιμήσεις της γιὰ διαρκὴ ρήξη καὶ τὶς ἐπικλήσεις της σὲ μιὰ σοβοῦσα κρίση, ἀφήνει μέσα ἀπὸ τὶς ρωγμῆς, ποὺ προκαλεῖ στὸν κοινωνικὸ χῶρο, νὰ ἀναφανεῖ τὸ πρόσωπο τοῦ πολιτισμικοῦ μηδενισμοῦ. Ἡ γραφὴ τοῦ Ροῦϊδη, παρὰ τὸν ἀποστασιοποιημένο τόνο της καὶ τὴν ἀμέτοχη εἰρωνεία της, φαίνεται νὰ συγκαλύπτει τὴ μηδενιστικὴ τῆς ἀπελπισία μὲ ἕναν ἀμφίδρομο σαρκασμὸ, ποὺ γίνεται ἄμεσος, ὅταν στοχεύει τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ ἔμμεσος καὶ ὑπαινικτικός, ὅταν στρέφεται στὸν ἴδιο τὸν σαρκαστὴ. Εἶναι βέβαια ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ἴσως καὶ περιττό, νὰ διακριθῶσουμε, ἂν εὐθύνεται ἡ ἄρνηση γιὰ τὴν ὑφέρπουσα ἀπειλὴ τοῦ μηδενιστικοῦ σχετικισμοῦ ἢ ἕνας ἀκαταμάχητος ἠθικὸς κυνισμὸς (μὲ τὴ φιλοσοφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἐννοια τοῦ ὄρου) γιὰ τὴ μονιμοποίηση τῆς

ἀποδράσας στὸν λόγο τοῦ κειμένου. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ γραφή τοῦ στὸν Ροῦδῃ μεταβάλλεται σὲ σαφὴ κερύφωση τῆς σύγκρισης. Ἐρίστανται τίς ἀκρίβειες συνέπειες τῆς ἔκφρασης ὡς πολιτισμικῆς πρακτικῆς καὶ τοῦ μηδενισμοῦ ὡς βιοθεωρητικῆς μέριμνας.

Ἀπὸ τίς ἀναπόφευκτες ἐντάσεις αὐτῆς τῆς συνῆχθης ὅπου νομαίνεται ὁ δρώων χώρος τῆς γραφῆς ἢ, ὅπως εἶναι εὐρύτερα γνωστός, ὁ ἐγγραφικὸς μῦθος τῆς, με ἀποτέλεσμα νὰ καταβυθίζονται τὸ ἀπόλυτο τῆς ἔκφρασης τῆς, καταρχὰς στὸν ἐαυτὸ τῆς, ἀπειλώντας τὴν ἀδυναμικὴν τῆς κωθολογία καὶ καθιστώντας ἀμφίβλητὴ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή τῆς. Μιὰ τέτοια ἀποκαταστασιακὴ πορεία, ὅταν συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση ὅτι τίποτε δὲν ἀξίζει, ἂν δὲν μπουρὶ νὰ συγκριθεῖ μετὰ τὰ μεγάλα πρότυπα, μετὰ τὸ μέτρο τοῦ ἰδανικοῦ, ἀφήνει πίσω τῆς ἢ σημαίνοντα ἐρείπια ἢ σαδομζχοχαστικὲς ἐκτροπὲς ἢ, ὅπως συμβαίνει συχνὰ στὸν Ροῦδῃ, ἐνα σύνολο παραπληκτικῶν σχολίων. Τὰ σχόλια αὐτὰ ἀπὸ τῆς μιὰ μερὶς θέλουν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀνυπαρξία τοῦ μεγάλου ἔργου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιδιώκουν νὰ τὸ ἀποκαταστήσουν ἐν περιλήψει, ἐνῶ, ταυτόχρονα, καταδικάζουν, μετὰ μιὰ χειρωνακία ἀκαταδεξίως καὶ περιφρόνησης, ἢ, τι γενικῶς θεωρεῖται καλὸ ἔλλειψαι καλύτερου.

Μὲ ὅσες γραφὲς δοκίμασε ὁ Ροῦδῃς, καὶ δοκίμασε πολλές, θέλησε νὰ ἀποδείξει τὴν ποικιλιότητά του ὅτι μπουρὶ νὰ κάνει καλύτερα, καὶ μετὰ λιγότερα κόπια, ὅσα οἱ ἄλλοι κάνουν χειρότερα καὶ μετὰ ἀδικαιώτα μάθω. Μετὰ τὴν ἰδέα τοῦ συγγραφέα-ἄρχοντα, ἐγκαταστημένου, μετὰ ἄνεση καὶ πίστη, στὸν κόσμο τῆς γραφῆς, δὲν συμβαδίσθηκε ποτέ. Ὁ σοφιστικὸς τοῦ σκεπτικισμοῦ ἐβλῆσε τὸ κείμενον σὲν ἄπυρο παιχνιδι μετὰ τὴν παντοδυναμία τοῦ χρόνου γὰρ αὐτὸ ὑπέθελε τὴ γραφὴν τοῦ σπῆ ρητορικῆς τῆς αὐτοῦ ἔκφρασης. Ἐνα βῆμα πρὸ τὴν ἀδυναμία γραφῆς, πρὸ ἀπὸ τὴν ἀπόσυρση σὲ ἀποστασιαστικὰς ἐγγραφὲς τῆς σιωπῆς. Καὶ τέτοια σιωπῆ τὸν μεταφορικὸν λόγο ἐνὸς ἐπικυκλομζβικόμζου συγγραφικοῦ ἀποχειρισμοῦ, πρὸ ἐπιδοῦται τὸ δῆμα τοῦ ἔνους γὰρ νὰ ἀποκρύψει τὸ δῆμα τῆς ἀδυναμίας τῆς. Ὁδὰ μπουρὶσε ἐπίσης νὰ θεωρηθεῖ ἐκδικητὴ τῆς γραφῆς, πρὸ τὴν παίρνει ἀπὸ ὅσους θέλουν νὰ τὴν διακοσμοῦ ἀναβάλλοντας τῆς.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐκκεῖται ἡ μελετιαιότης τοῦ Ροῦδῃς ἢ σπῆς τοῦ

πολιτισμικού άρνητή έπιτρέπει να άνακινείται διαρκώς το στοιχείο του με τη γραφή, ενώ ή γραφή του συριζόμενου μηδενιστή ένισχύει και εξιδανικεύει την αντιπαλότητα ως κοινωνική πρακτική. Αύτή ή διμέτωπη άσκηση του λόγου ή έπρεπε να σηματοδοτεί και την πανθομολογούμενη ιδιοτυπία του δικνοστή και δικνούμενου Ροΐδη στο δεύτερο μισό του 19ου αί. Και όχι ή γραφικότητα του ύφους, ή έλλειψη φαντασίας και το σκάνδαλο της Πάτισσης, τα όποια έχει υπερτονίσει ή κριτική, χωρίς να αναζητήσει στο δίχτυ της γραφής το πρόσωπο του πολιτισμικού αντίρρησης που συνέθεσε ο Ροΐδης κατά τη διάρκεια του βίου του, με ήλες βέβαια τις μεγάλες του χάρες και τα άβυσσαλέα χάσματά του.

Ίσως, στο βάθος, τα πράγματα να συνέχονται από μια άφρογη άλλαλαωχία: ή άρνηση, ως πολιτισμική και ιδεολογική στάση, να μεταμορφώνει την απελπισμένη νοσταλγία του μεγάλου έργου και τη μόνιμη αναβολή του, ενώ ή γραφή, ως ενέργεια και ρητορικό πείραμα, να προσφέρει κάποια ελάχιστη παρηγορία στα άδιέξοδα της άρνησης. Όλα αυτά βέβαια παρέχουν τα ουσιαστικά κίνητρα για μια αυτοσυνειδητή άσκηση της ειρωνείας, στον βίο και στη γραφή, με τη γραφή διά βίου. Στις άκρμες κορυφώσεις της ή ροΐδεια ειρωνείας, παρά τη ρητορική της εύρωστία και τη δελεαστική μηχανικότητά της, μετατρέπει την αβυσσότητα της σε παιχνιδιό υποκριτικής, στο όποιο οι άλλες αποκαλύπτονται με την απόκρυψη.

Είναι, άσφαλώς, προφανές ότι ή ειρωνεία συγκροτεί την πιο άμφιλεγόμενη μορφή άρνησης στον τροπισμό της γνώσης. Στην περίπτωση του Ροΐδη όστόσο, το πεδίο αύτης της άρνησης έμπλέκει φανερά ψυχικούς μηχανισμούς, ήθικες έπιλογές, ιδεολογικές θέσεις και πολιτικές άπόψεις: αναπτύσσει, με άλλα λόγια, μια άναφορικότητα υποκειμενική και αντικειμενική που άγκιστρώνει γαρά το έργο του στην άχμεση πραγματικότητα. Βέβαια, ή πιο άραστική κορύφωση της ροΐδειαίτας του, παρκινέει ή θεραπεία του ύφους, μέσα στο εύρύτερο πλαίσιο της γραφής, ή όποία κινδυνεύει συχνά να αυτοτραυματιστεί, όταν τυπικοποιείται ή έκφρασή της. Για την μελετητή, ή κίνδυνος είναι διαφραστικός: γενησιμένος από τη λάμψη του ροΐδειαί ύφους μπορεί να χαθεί σε μια λαβυρινθώδη περιπλάνηση

πρὸς ἀναζήτηση πηγῶν, δανείων καὶ ὀφειλῶν (σὰν νὰ ἐξαντλεῖται τὸ ροῦδικὸ ἔργο σὲ ἓνα μίζερο συνονθύλευμα ἀναγνώσεων καὶ ἐπιδράσεων) καὶ στὸ τέλος νὰ ἐπιστρέψει, μὲ τὴν ἄχρηστη συλλογὴ του, στὴν ἀφετηρία — στὴ διαπίστωση δηλαδὴ ὅτι μπροστά του ἔχει τὸ σπουδαῖο ὕφος τοῦ Ροῦδη. Αὐτὸ πού χάνεται στὴ διαδρομὴ εἶναι τὸ κρυμμένο πρόσωπο τῆς εἰρωνείας, πού τὰ ὑπερβαίνει ὄλα αὐτὰ ἀφομοιώνοντάς τα.

V

Ὁ 19ος αἰώνας εἶναι ὁ αἰώνας τοῦ Ροῦδη: ἀπὸ αὐτὸν προβαίνει καὶ σὲ αὐτὸν ἐπιστρέφει. Ἀκόμη καὶ ὅταν ἀκολουθεῖ τὰ κινήματα τῶν καιρῶν πρὸς μιὰν ἄλλην ἐποχὴ, ὁ λόγος του εἶναι γερὰ ἀγκυροβολημένος στὴν παράδοση πού τὸν ἔθρεψε. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν πορεία τοῦ ἔργου του καὶ τίς περιπλανήσεις τῆς σκέψης του πρέπει νὰ ἀνακαλέσουμε, ἀπὸ τὸ τοπίο αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, τὸν κόσμον τῶν ἀναγνώσεών του (ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐν δράσει διαπολιτισμικοῦ διαλόγου) καὶ τίς ἐμμονές τῆς γραφῆς του (ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἔντασης πού ἀναπτύσσεται στὴν ἀνισόροπη διαλεκτικὴ σχέση ἄρνησης καὶ κατάφασης στὸ σῶμα τοῦ κειμένου). Ἴσως μάλιστα ἡ ὑπερβολικὴ δεκτικότητα, ἡ εὐρύτητα τοῦ προσληπτικοῦ πεδίου, νὰ ἔτρεψε τὸν Ροῦδη σὲ ἀδιέξοδες κατευθύνσεις ἢ σὲ ἀντιφατικὲς περιτροπὲς τῆς γραφῆς. Ὁ λόγος του φαίνεται, κάποτε, νὰ κατοικεῖ, παρὰ τὴν ἐπίκαιρη ὀξύτητά του, ἕναν οὐδέτερο τόπον, πού δὲν εἶναι οὔτε μακρινὸς οὔτε κοντινός, ἀλλὰ πού ἐπιβάλλει μιὰ, ταυτόχρονα οἰκεία καὶ ψυχρὴ, ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴ ἀμεσότητα καὶ τὴ λογοτεχνικὴ παράβαση. Τὸ περίεργον, ὅχι ὁμως καὶ ἀδιανόητον, εἶναι ὅτι ἀπὸ μιὰ τέτοια νοητικὴ ἀφαίρεση περὶ γραφῆς πηγάζει τὸ περίτεχνον καὶ αὐστηρὰ στυλιζαρισμένον ροῦδειον κείμενον (μὲ τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ στολίδια του καὶ τίς ραφιναρισμένους ἐκπλήξεις του), τὸ ὁποῖον ὡστόσο κρατᾷ τίς ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν ἴδιον του τὸν ἑαυτό, γίνεται λακωνικὸν καὶ δύσπιστον, γλιστρᾷ στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων καὶ ἐπιτηρεῖ αὐστηρὰ τὸ δημόσιον πρόσωπόν του.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμίαν ἢ ἀπροθυμίαν νὰ ἀφεθεῖ στίς ἀπαιτήσεις

τῆς γραφῆς, ὀφείλεται, σ' ἕναν βαθμό, καὶ ἡ τυποποίηση τοῦ ὕφους, ἡ ἀναγνωρισιμότητά του, ἡ ιδιότητα δηλαδή πού δηλώνει συνάμα ἐπικοινωνιακὴ δεξιότητα καὶ μορφικὴ ἀμνηχανία. Μὲ τὴν ἐπανάληψη τὰ ὅρια τῆς τυποποίησης ἐνισχύονται καὶ ἀναδεικνύονται, καθιστώντας κάθε παρέκκλιση ἢ παράβαση ἀδύνατη. Σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις ἐκλογῆς, συνήθως ἀνάμεσα σὲ δύο δυνατότητες, ὁ Ροῦδης προτίμησε νὰ ἀποσυρθεῖ σὲ ἕναν ἀμφιρρέποντα δισταγμὸ, πού διακυμαίνεται ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ τὴν κριτικὴ, τὴν καθαρῆς καὶ τὴ δημοτικὴ, τὸν ρομαντισμὸ καὶ τὸν κλασικισμὸ, τὸν θετικισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ, τὸν ἐπιστημονισμὸ καὶ τὴν ἐντυπωσιογραφία, τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸ, τὸ πρωτότυπο καὶ τὸ δάνειο. Διαλέγει πάντα, ὑπὸ τὴν σιὰ ὄρων, ἐξαιρέσεων καὶ παλινδρομήσεων, τὴ μέση ὁδὸ, ἡ ὁποία, ἐνίοτε, καὶ μέσα στὶς ἀκρατεῖς πολώσεις τῆς ἐποχῆς, δρᾷ καταλυτικὰ ἢ ἀκόμη καὶ ριζοσπαστικὰ.

Ἡ πρόσδεση τοῦ Ροῦδης στὴν εἰκόνα τοῦ διανοουμένου ὡς δημόσιου ἀντιρρησία, μὲ τὶς ἔμπρακτες προεκτάσεις καὶ συνέπειές της, ἐπιβάλλει τὴ διαρκὴ ἀνασύνθεση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀνέλιξη τῆς γραφῆς του καὶ στὸν λόγο τῆς ἐποχῆς. Ὁ λόγος αὐτὸς στοιχειοθετεῖται ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ στὴν ἐπικαιρότητα τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας καὶ τὴν ἀνταπόκριση στὶς κρίσιμες ἐντάσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἐνῶ, παράλληλα, συγκροτεῖται μὲ τὰ ἐφόδια ἐνὸς ἀνελλιποῦς διαλόγου μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ κυρίως σκέψη καὶ λογοτεχνία. Εἶναι λ.χ. χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ ἐξ ἀντιδιαστολῆς αὐτοπροσδιορισμοῦ ὅτι, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ρομαντικὸς ἢ θετικιστῆς, διαμόρφωσε τὸν κριτικὸ του μηδενισμὸ (πού εὐφημιστικὰ καὶ παραπλανητικὰ ὀνομάζεται ροῦδειο ὕφος) ὡς ἀντίδραση στὴ μακροχρόνια καὶ διχοστατικὴ τριβὴ του μὲ τὸν ρομαντισμὸ καὶ τὸν θετικισμὸ. Ἴσως ὁ ζοφώδης σκεπτικισμὸς του νὰ ἀνακαλεῖ προφανέστερα τὴν παράδοση τοῦ διαφωτισμοῦ, ὡστόσο αὐτὴ ἡ σύνδεση δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὴν ἀποκλειστικότητα σὲ μιὰ γραφὴ πού ὑποτάσσει τὴ θεωρητικὴ ἐπένδυσή της στὶς ἀνάγκες τῆς μαχητικῆς κριτικῆς. Ἡ δυσκολία συνεπῶς νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν «πνευματικὴ φυσιογνωμία» τοῦ Ροῦδης ὀφείλεται στὴν ἀπροθυμία ἢ ἀδυναμία του νὰ προσχωρήσει σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἰδεολογία ἢ σχολὴ

σκέψης. Οί ἐκάστοτε στρατηγικῆς ἐπιλογῆς του ἐξυπηρετήθηκαν καλύτερα ἀπὸ τὸν αὐθαίρετο ἐκλεκτικισμό του παρὰ ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ του στράτευση, μολονότι ἡ καλυμμένη ἢ φανερὴ κλίση του στὸν σκεπτικιστικὸ ἐπιστημονισμό φανερῶνει κάποια μονιμότερη προτίμηση πού δὲν συστηματοποιήθηκε ἕως ποτέ.

Οί σύγχρονοι τοῦ Ροῦδῆ εἶχαν πολλοὺς λόγους νὰ εἶναι δυσαρρεστημένοι μαζί του καὶ ἀκόμη περισσότερους (λόγω τῆς ἀμειλίκτης γλώσσας του καὶ τοῦ κριτικοῦ ἐκτοπίσματός του) νὰ τὸν φοβοῦνται. Οί ἀρχαῖστὲς καὶ οἱ φανατικοὶ τῆς καθαρῆς δέχτηκαν τὰ πυρὰ του γιὰ τὸν γλωσσικὸ φαρμαλισμὸν τους, οἱ ρομαντικοὶ τοὺς σαρκασμοὺς του γιὰ τὴν ἀμετροπέεια τοῦ ὕφους καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς φαντασίας τους, οἱ δημοτικιστὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '80 τὴ χλευαστικὴ του ἐπιτίμηση γιὰ τὸν γραφικὸ βουκολισμόν τους, οἱ συγγραφεῖς Ἑλληνίδες τὴν δηκτικὴν περιφρόνησίν του γιὰ τὴν ἀτυχὴ μίμηση ἀνδρικών προτύπων, ὁ κληρὸς καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τὸ λουκιάνειο σκῶμμα του γιὰ τὴν διεφθαρμένη ἀνικανότητά τους, οἱ πανεπιστημιακοὶ τὸ τολμηρὸν του χλεύασμα γιὰ τὴν τυπολατρικὴν μετριότητά τους. Γενικά, τὸ σύνολο τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας δοκίμασε τίς ἀπρόβλεπτες στοχεύσεις τῆς ἐλεγκτικῆς του σάτιρας, διατηρώντας ἀμφίθυμην στάση, ἀνάμεσα στὴν ἰσχυρὴ γοητεία καὶ τὴ φανατισμένη ἀποστροφή. Συνήθως, βέβαια, τὰ ἄκρα ἀναμιγνύονται καὶ παράγουν αὐτὸ τὸ περίεργον κράμα ἔλξης καὶ ἀπώθησης στὴ δεξίωση ἀπὸ τὸ κοινὸ, ἀντίδραση πού σὲ μεγάλο βαθμὸ διευκολύνεται, ἂν δὲν ὑποκινεῖται, ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ροῦδειαν γραφῆν.

Δὲν εἶναι, ἐπομένως, τυχαῖο ὅτι μόνον οἱ ἐκπρόσωποι μιᾶς νέας γενιᾶς, οἱ ὁποῖοι διέγνωσαν τὴν ἀξίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτῆς τῆς γραφῆς, πλησίασαν, σὰ πρῶτα τους βήματα, τὸν δυσκολοχέριστον Ροῦδῆ καὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὸν οἰκειοποιηθοῦν πολιτικιστικά, προτείνοντας μιὰ κριτικὴ σύνθεση πού νὰ ἀξιοποιεῖ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του γιὰ τίς ἀνάγκας νέων πειραματισμῶν. Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος καὶ ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους καὶ διεισδυτικότερους κριτικοὺς τῆς γενιᾶς τοῦ '80, διέγνωσαν στὸ πρόσωπο τοῦ Ροῦδῆ ἕναν ὑπολογίσιμο σύμμαχον, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὴν τέχνην νὰ μεταβάλλει τὴν γραφὴν σὲ ὄργανον διαρκυῶς

κρίσης και αντιπαλότητας, έτσι ώστε ταυτόχρονα να ανανεώνεται ή μορφή της και να ενισχύεται ή επίδρασή της. Ἐναντιβίβλα, ὁ Ροῦθης δὲν εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς λογιῶν καὶ λογοτέχνων τοῦ 19ου αἰ. ποῦ διαπρέπει σὲ ὑφολογικοὺς πειραματισμοὺς καὶ σὲ γλωσσικὴ δεξιότητα· ἐκεῖνο ποῦ τὸν διαφοροποιεῖ ὅμως εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ ὕφους μὲ τὴν ἀσκηση τῆς ρήξης σὲ μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐπιστρέψει ἡ αἰσθητικὴ ἀναζήτηση στὴν ἠθικὴ της μήτρα. Τόσο ὁ Ξενόπουλος ὅσο καὶ ὁ Παλαμᾶς διαπίστωσαν ὅτι ὁ Ροῦθης γνώριζε καλὰ πότε, ποῦ καὶ πῶς νὰ παρεμβαίνει, σὲ στιγμὲς κρίσιμες, διακρίνοντας καίρια τὸ πρόβλημα, περιβάλλοντάς το μὲ ἐκείνη τὴ ρητορικὴ ἐπένδυση ποῦ τὸ καθιστοῦσε ἄμεσο, ἐπεῖγον καὶ κρίσιμο.

Σχηματοποιώντας μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, ἂν γιὰ τὴ γενιά του ὁ Ροῦθης ὑπῆρξε ὁ κατεξοχὴν ἀντιρρησίας καὶ παραδοξολόγος λόγιος (ὁ γνωστὸς «αἵρεσιάρχης» τοῦ πνεύματος), ὁ ὁποῖος, συχνά, ἐπέσυρε τὴν ὀργὴ καὶ συνδαύλιζε τὴ δυσφορία¹⁵, γιὰ τὴ γενιά τοῦ '80 ἐκπροσωπεῖ τὴ φωτισμένη καὶ ἀνήσυχη παράδοση, ποῦ μπορεῖ ἀκόμη νὰ συνομιλεῖ μὲ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ καί, κάποτε, νὰ συμβαδίζει μαζί της. Καὶ στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις τὸ ὕφος συμβολοποιεῖται εἴτε γιὰ νὰ στιγματιστεῖ ἡ κατάχρησή του (οἱ γνωστὲς αἰτιήσεις κατὰ τοῦ Ροῦθης περὶ ἀνεύθυνης εὐφυολογίας καὶ κριτικῆς τρομοκρατίας), εἴτε γιὰ νὰ ἐξαρθεῖ τὸ παραξένισμά του (οἱ ἐξίσου γνωστὲς ἐπισημάνσεις περὶ τεχνικῆς τελειότητας καὶ μορφολογικῆς ἰδιαιτερότητας).

VI

Ὁ Ξενόπουλος, νωρίτερα ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλον, θεώρησε τὴ ροῦθεια: «μέριμνα περὶ τοῦ ὕφους»¹⁶ ὡς ἐκδήλωσις ἐνὸς βαθύτατου

15. «Ὁ πλείτερον ἀναγνωσθεὶς, ἀλλὰ καί, κατὰ φυσικώτατον λόγον, σικκιότερον ὕβρισθεὶς ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος», Κ. Παλαμᾶς, *Τὰ Ἠρώτα Κριτικά*, Ἀθήνα: Φέξης, 1913 σ. 92 (α' δημοσίευσις: ἐφ. Ἀκρόπολις, 1904).

16. «Ἡ μέριμνα περὶ τοῦ ὕφους ὑπῆρξεν ἴσως ἡ μεγαλειτέρα μέριμνα καὶ ἡ μεγαλειτέρα βάσανος τῆς ζωῆς του», Γρ. Ξενόπουλος, «Τὸ Ἔργον τοῦ Ροῦθου», *Παναθηναῖα*, 31.3.1904, σ. 600.

διχασμοῦ κατὰ τὴν ἀναμέτρηση μὲ τις ἀπαιτήσεις τῆς γραφῆς. Σὲ ἓνα κείμενό του, γραμμένο τὸ 1891, ὅταν ἦταν 24 ἐτῶν, καὶ δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ *Ποικίλη Στοά*, συμπαραθέτει τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν αὐτὸν τὸν διχασμὸ (ἀποτέλεσμα ἐν μέρει ἀλληλουχίας ἀνάμεσα στὸ κείμενο καὶ τὴν ἀναγνωστικὴ πρόσληψη) καὶ τοποθετεῖται ἀπερίφραστα ἀπέναντί του. Ἡ κρατοῦσα εἰκόνα περὶ Ροῖδη (γιὰ τὴν ὁποία θεωρεῖ ὑπεύθυνο καὶ τὸν ἴδιο) ὑπερτονίζει τὸ ὕφος ὡς «κοιμιστέχνημα», δηλαδὴ ὡς μέσο κοινωνικῆς ἀποδοχῆς ἢ ἀναγνώρισης, καὶ ὑποβαθμίζει τὴ συνάφειά του μὲ τὴν πολυσύ-
 νθητὴ ἐξέλιξη τῆς ροϊδεῖας γραφῆς. Τὸ προσὸν «τοῦ κατακτᾶν καὶ γοητεύειν»¹⁷ τὸν ἀναγνώστη εἶναι δίκαιο στὶς συνέπειές του: ἐξασφαλίζει τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ ἀλλὰ ἐπιβραδύνει, ἂν δὲν ἀναστέλει, τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ πραγματικοῦ ἔργου. «Εἰς τὴν ιδιότητα ταύτην», σημειώνει ὁ Ξενόπουλος, «ὡς μεθυγράφων, χαριτογράφων, εὐτράπελον, ἢ ὅπως ἄλλως καλεῖται, ὀφείλει κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ὁ κ. Ροῖδης τὴν δημοτικότητά του, τὸ ὄνομά του. Διότι εἶναι ὄχι μόνον γνωστὸς ὅσον ὀλίγοι τῶν λογίων μας, ἀλλὰ καὶ προσφιλεῖς τῷ κοινῷ καὶ γενικῶς ἐκτιμώμενος καὶ περιζήτητος»¹⁸.

Στὴ γενικὴ αὐτὴ ἀποδοχὴ τοῦ ροϊδεῖου ὕφους ὁ Ξενόπουλος διαπιστώνει τὴν ὑπερτίμηση τοῦ ἐντυπωσιακοῦ καὶ πρωτότυπου καὶ τὴν ὑποτίμηση τῆς λειτουργικῆς του ἰδιαίτερότητας στὴν πρόβαση τῆς γραφῆς. Ἐνῶ λοιπὸν διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴς «δημοσιογραφικῆς» παρενέργειες τῆς συγγραφικῆς εὐχέρειας, δὲν ἀπορρίπτει τὴ λογοτεχνικὴ «περιτέχνηση»¹⁹ ποὺ προσδίδει ὕφολογικὴ μοναδικότητα στὰ κείμενα τοῦ Ροῖδη, ὄχι γιατί κολακεύει τὸν ἀναγνώστη ἀλλὰ γιατί φανερώνει ἐμπειρῆ μέρημα γιὰ τὸν λόγο. Ὁ Ξενόπουλος διακρίνει σὲ αὐτὴ τὴν ἀκατάβλητη μορφικὴ φροντίδα τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ροῖδη νὰ συμπυκνώσει στὴ μεταφορὰ τοῦ ὕφους τὸ αἶτημα τῆς διαφορᾶς. Πιστεύει μάλιστα ὅτι οἱ ιδιότητες²⁰ τοῦ ροϊδεῖου λό-

17. Γρ. Ξενόπουλος, «Ἐμμανουὴλ Ροῖδης», *Ποικίλη Στοά*, 1891, σ. 26.

18. Ἀὐτόθι, σ. 26.

19. Ἀὐτόθι, σ. 28.

20. Ὁ Ξενόπουλος τονίζει κυρίως τὴ μουσικότητα, τὴ ρητορικὴ δεξιότητα καὶ τὴ δομὴ τοῦ ὕφους. Συγκεκριμένα, κάνει λόγο γιὰ «μουσικὴ». «συμ-

γο βεβαιώνουν για τήν εκπλήρωση τοῦ αἰτήματος, πράγμα πού καθιστᾶ τὸ ἔργο του ἀποκλειστικὸ καὶ ἰδιάζον γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς.

Ἐντούτοις, καὶ παρὰ τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμό του γιὰ τὸν στυλίστα, ὁ Ξενόπουλος εἶναι ἐπιφυλακτικὸς ἀπέναντι στὴ διαπιστωμένη τάση νὰ ἀναχθεῖ τὸ ὕφος σὲ ἀποκλειστικὸ κριτήριον. Ἀντίθετα, αὐτὸ πού διαβλέπει στὸν Ροῖδη εἶναι «τὸ γενικώτερον καὶ υγιέστερον πνεῦμα ὅλων τῶν περὶ ἐμέ, τὸ γενικῶς ἰσχυρότερον παρὰ πᾶσαν τὴν ἀδυναμίαν, ὁμολογουμένως δὲ τὸ ὀξύτερον καὶ λεπτότερον»²¹. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐπεξήγηση ἐπιδιώκει νὰ ἐξισοροπήσει τὰ πράγματα καὶ νὰ ἀντιπαραθέσει στὴν «καλὴ γραφή» (αισθητικὸ ἐπίτευγμα) τὸ «καλὸ πνεῦμα» (ἐπίτευγμα τοῦ στοχασμοῦ). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζεται τὸ δισυπόστατο τοῦ ροῖδειου ἔργου ὡς κάτι καθολικόν, ὡς κάτι πού δὲν μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ἀποσπασματικά, στὰ ἐπιμέρους, ὡσὰν τὰ στοιχεῖα νὰ συνυπάρχουν ἀπλῶς ἀνεξάρτητα. Ἡ ὑπερτόνισις τοῦ ὕφους προβάλλει συνεπῶς τὴν τεχνικὴ πλευρὰ τῆς γραφῆς, ἐνῶ ἀποσιωπᾷ ἢ ἀγνοεῖ τὴ διαλεκτικὴ τῆς συνάφειάς του μὲ τὸ ἀναφορικὸ πεδίο τῆς πολύτροπης σημασιοδότησης. Ὁ Ξενόπουλος ἀνήκει στοὺς ἐλάχιστους μελετητὲς τοῦ Ροῖδη πού ἀντιλήφθηκαν ἔγκαιρα τὴν ἐντατικὴν συνύπαρξιν τοῦ γοητευτικοῦ ὕφους μὲ τὸν ἀποτελεσματικὸν λόγον. Ὑποστηρίζει μάλιστα ὅτι ὁ Ροῖδης πρέπει νὰ μελετηθεῖ σύγκαιρα ὡς ποιητὴς καὶ φιλόσοφος, ὡς καλλιτέχνης καὶ τεχνοκρίτης, ἀλλὰ ἔτσι ὥστε νὰ θεωρήσουμε τὶς ἰδιότητες αὐτὲς «συγκεκριμένως μὲν ἀπ' ἀλλήλων πλὴν ἁρμονικώτατα συνδυαζομένως»²².

VII

Ὁ Παλαμᾶς, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ξενόπουλο, ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴ στρατηγικὴ θέσιν τοῦ Ροῖδη στὴν ἱστορία τῆς λογοτεμετρίας», «εὐστοφία», «χάριν», «σατυρικὴ ὀξύτητα», «περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς λέξεως αὐστηρότητα» (αὐτόθι, σ. 28), καθὼς καὶ γιὰ «συνεκτικότητα» (αὐτόθι, σ. 29).

21. Αὐτόθι, σ. 27.

22. Αὐτόθι, σ. 27.

χρίς και όχι τόσο για τη λογοτεχνική του πρωτοτυπία ή για την κριτική του μοναδικότητα²³. Η σημασιολογία του θεωρείται αξιολογική, γιατί υπερέτρησε την κατάλληλη υπόθεση με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο, χωρίς όμως να κορδίσσει τη μάχη της δημιουργίας. «Όλα τα παλαιά κείμενα για την Ρωδία, ακόμη και τα πιο επαινετικά, περιέχουν πλάγιες κλίσεις, λιγότερο ή περισσότερο υποκειμενικές, για θεωρητικό δογματισμό και δημιουργική αδυναμία. Οι αντιρρήσεις αυτές, ωστόσο, παρισταχίζονται από γενναϊόδους επιστημονικές πύξνες που αναφέρονται, κατά κύριο λόγο, στη δραστηριότητα της ρωδεϊκής κριτικής έναντι της ρομαντικής παρακμής και στη βαρύνουσα συμβολή του στην αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στη λογοτεχνία²⁴.

Το γλωσσικό ζήτημα, ως μείζον ζήτημα όλων σχεδόν των εκπαιδευτικών του έθνικού βίου, διαπερνάει με σφοδρή οξύτητα την πνευματική ζωή, καταλήγοντας σε μία εΐαρη που προσδιόριζε υπερίστων τη διακρίφωση των διαπολιτισμικών σχέσεων και επηρέαζε οδιδιολογικά την τροπή των ιδουρρωτικών στη διακίνηση των ιδέων. Κριτικές απόψεις, κλισητικές αντιρρήσεις και λογοτεχνικές προτιμήσεις εξαρτώνται από τα και συναρτούν την αξία τους με κριμικά του δίκαιη σχετικότητα από τη συνάρση τους με τις εξελίξεις στο μέτωπο του γλωσσικού και, φρονικά, με τις συνακόλουθες στρατεύσεις. Η ιδιαιτερότητα του προβλήματος αυτού, όχι μόνο, τε έλληνική αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έγκειται στη μακρόχρονη και θεμελιώδη αναμέτρηση της λογοτεχνίας με την υποφωρμάλισμω της γραφής, έναν οργαλισμό που δεν ήταν τόσο ενδογενής ανεξάρτητη μορφή, όσο εξωγενής διεκδικηση ούρατος. Ο κατανα-

23. «Η σπουδή και η γωνία του Ρωδία περιλαμβάνει αυτές κλίσεις, περιστασιακά, επάνω του έπαισι, ή παραστασιακά αυτές, ως οι τωσικόν υποβάλλονται διαπολιτισμική και οι λογοτεχνική παύση εξαιρετική». Μπαντινός, τόμ. Β, σ. 529.

24. «Δημιουργία στη μέση της κλίματις του Ρωδία». Ημερ. της Σαγγαρίων. Έλληνική Ημερ. φωνιστική, όπου έπαισι διακίνηση στα γλώσσα του έλληνας έκαιστος με κλιση φωνιστική θεματισμού, οι Σαγγαρίων και τα δημοτικά τραγούδια. Μπαντινός, τόμ. ΙΔ, σ. 199.

γκασμός αυτής τῆς πραγματικότητας ἐπιβάλλει τὴ μετάφραση κάθε ζητήματος (λογοτεχνικοῦ, κριτικοῦ, αἰσθητικοῦ κλπ.) στοὺς ἰδεολογικοπολιτικούς ὅρους τῆς γλωσσικῆς ἀναμέτρησης, τοὺς ὁποίους στὴ συνέχεια ἐπανεισάγει ὡς «πνευματικὴ πραγματικότητα» στὸν λόγο τῆς τέχνης.

Ἔτσι, μολονότι ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ γενιά του διατήρησαν ἀποστάσεις ἀσφαλείας ἀπὸ τὴν κριτικὴ Θεωρία καὶ τὴ λογοτεχνικὴ πρακτικὴ τοῦ Ροῦδῆ, δὲν ὑποτίμησαν ποτὲ τὴν, ἔστω ὑπὸ ὄρους, σύνταξή του μὲ τὸ στρατόπεδο τῶν δημοτικιστῶν. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ συμπόρευση ἤρθε σὲ ἐποχὲς δύσκαλες, ὅταν ὁ θεσμικὸς ρόλος τῆς γενιᾶς ἦταν ὑπὸ διεκδίκηση, ἡ ὀφειλὴ ἀπέκτησε συμβολικὸ νόημα καὶ ἐπηρέασε τὴν τελικὴ ἐκβαση τῶν σχέσεων τῆς γενιᾶς τοῦ '80 μὲ τὸν Ροῦδῆ. Στὴ σκιά τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ τῶν δεσμεύσεών του ὁ Παλαμᾶς συζήτησε καὶ ἀποτίμησε τὸν ροῦδειο κριτικὸ λόγο ἀλλὰ καὶ γενικὰ τὴ θέση τοῦ Ροῦδῆ στὴν παράδοση τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Δὲν εἶναι συνεπῶς τυχαῖο, ὅταν, σχολιάζοντας, πολλὰ χρόνια μετὰ (1900), τὴ διαμάχη μὲ τὸν Βλάχο (1877), καθὼς καὶ τὸ κείμενο γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη (1879), θὰ διαχωρίσει τὶς ἀπόψεις τοῦ Ροῦδῆ γιὰ τὴ γλώσσα²⁵ (τὶς ὁποῖες θεωρεῖ, ἀνευδοκίμαστα, πρωτοποριακὲς) ἀπὸ τὶς ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνη²⁶ (τὶς ὁποῖες ἀντιμετωπίζει μὲ σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις). Ἄλλὰ καὶ πο-

25. «Ὅμως μὴ τέτοια γνώμη [περὶ δημοτικῆς γλώσσας στὴν ποίηση] καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ροῦδῆ, εἶτανε κάτι τι τὸ καινούργιο, καὶ ξαφνικό, κ' ἐπαναστατικό· καὶ γιὰ τοῦτο γοήτασε καὶ σκαντάλιζε καὶ τάραιζε καὶ ἄνοιγε στὴ σκέψῃ νέους οὐρανοὺς», Κ. Παλαμᾶς, *Γράμματα Α'*, Ἀθήνα 1904, σ. 4.

26. «Δὲν ὑπάρχει ποίηση. Σωστὴ ὁμολογία γιὰ τὴν ὥρα καὶ γιὰ τὴ χώρα πού ἔγινεν, ἐδῶ καὶ εἴκοσι δύο χρόνια, μολονότι σὲ πολλὰ ἀντιφατικῇ καὶ κατὰ πολλὰ ἀποκλειστικῇ. Ἀδιάφορο. Ὅσο καὶ ἂν δὲν εἶχε βαθιὰ θεμέλια ἢ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ τῆς κριτικῆς αὐτῆς, ὅσο καὶ ἂν δὲν ἦταν εὐκολοπολέμητη στὰ καθέκαστα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, εἶτανε κάτι πρωτόφαντο καὶ κάτι ἀσύγκριτο τῆς ροῦδικῆς κριτικῆς ἢ διαλεχτῆ πολυμάθεια καὶ ἡ χαριτωμένη ρητορικῇ», (αὐτόθι, σ. 5). Ἄλλὰ καὶ δύο χρόνια νωρίτερα (1898) ὁ Παλαμᾶς, ἐξετάζοντας τὴ σχέση Ροῦδῆ-Ἀσώπιου, θὰ κάνει λόγο, ἀναφερόμενος στὸ ἔργο τοῦ πρώτου, γιὰ «ἀκάποια φτώχεια γνώμης ἐλευθερίας καὶ μὴ ὑπερτροφία γεννημένη ἀπὸ τὰ ξένα κείμενα», (αὐτόθι, σ. 169).

λύ ἀργότερα, σὲ μιὰ ἀνακοίνωσή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, μὲ τίτλο «Ὁ Ἰππόλυτος Ταιν εἰς τὴν Ἑλλάδα» (1928), ὁ Παλαμᾶς ἐπαναφέρει τὸ ζήτημα, συστηματικότερα τὴν ἀνάγκη καὶ ἐκτενέστερα, ὀριστικοποιώντας πλέον τὴν στάση του ἀπέναντι στὸν Ροῦτση, σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶναι ἰσχυρὸς στὴ διαδοχὴ τῆς παράδοσης καὶ ἡ γενιά του ὄριμη πιά γιὰ τοὺς ἀπολογισμοὺς τῆς.

Τὸ σκηνικὸ, μολονότι φαίνεται ἀμετάβλητο (ὁ φωτισμένος Ροῦτσης, ὁ συντηρητικὸς Βλάχος, ἡ καταλυτικὴ γιὰ τὰ πράγματα σύγχροσή τους) ἔχει ὑποστῆ ἀνεπαίσθητες, ἀλλὰ ὄχι ἀσήμαντες, τροποποιήσεις. Ἡ καταδίκη τοῦ Βλάχου, λόγου χάριν, ἀναστέλλεται τὴν ἀνάγκη καὶ διατηρεῖται μόνον ἢ κατὰ ἔθος ἀπάρνησή του ὡς ἓνα εἶδος ἰδεολογικῆς ἀναγκαιότητας: «Ἐν πρώτοις τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ἀγῶνος φαίνεται μᾶλλον ἀποκλίνον πρὸς τὴν ἀποψιν τοῦ Βλάχου. Ἄν καὶ στοχαστικωτέρως παρατήρησις δεικνύει ὅτι καὶ οἱ δύο ἔχουν δίκαιον ἀπὸ τὴν γωνίαν πού βλέπει ἕκαστος τὰ πράγματα»²⁷. Παράλληλα ἡ ἐπιμέρους συζήτηση τῶν θεωριῶν τοῦ Ροῦτση, χωρὶς νὰ υἱοθετεῖ ὑψηλοὺς τόνους, καταλήγει στὴν ἀπόρριψη, ἀφοῦ ἀναιρεῖ τις συστατικὰς ἐννοίας τῆς κριτικῆς θεωρίας του, τὴν ὁποία θεωρεῖ δογματικὴν, κινούμενη σὲ ὅρια «στενὰ καὶ ἀποκλειστικά»²⁸. Οἱ σημαντικότερες ἀντιρρήσεις ἀφοροῦσαν τὴν ἀνάγκη, ὅπως καὶ παλαιότερα, τὸν ὄρο «ἔμπνευση», τὸν ὁποῖο ὁ Ροῦτσης σχετικοποίησε, ὑπερτονίζοντας τὴν σημασίαν τοῦ περιβάλλοντος γιὰ τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν.

Μποροῦμε, γενικεύοντας μὲ τὴν ἀσφάλεια τῶν κειμένων, νὰ ποῦμε ὅτι ἡ σκόπιμη μᾶλλον ἀμφιταλάντευση τοῦ Παλαμᾶ ὀφείλεται στὴ διάσπαση τοῦ Ροῦτση, ἀπὸ τὴν κυριαρχικὴν διεκδίκηση τοῦ πνευματικοῦ χώρου, σὲ δύο ἀναγνωρίσιμες ἀλλὰ ἐν πολλοῖς ἀσυμβίβαστες πολιτισμικὰς ταυτότητες. Ἡ μία διασώζει τὸν φωτισμένο πρόδρομο, πού γνώριζε πότε καὶ πῶς νὰ παρεμβαίνει σὲ κρίσιμες στιγμὲς καὶ νὰ δίνει τὴ μάχη. Ἡ στάση αὐτὴ ἐπέτρεψε στὴν γενιά τοῦ '80 νὰ ρίξει μιὰ ζωτικὴν γέφυρα στὸ παρελθὸν καί, συνάμα, νὰ ἐξασφαλίσῃ γιὰ τὸ παρὸν τὴν σημαίνουσα συμμαχίαν μιᾶς αὐθεντίας.

27. Κ. Παλαμᾶς, «Ὁ Ἰππόλυτος Ταιν εἰς τὴν Ἑλλάδα», Ἄπαντα, τόμ. Π', σ. 455.

28. Αὐτόθι, σ. 456.

Ἡ σύγκριση συστατόντων στή γλωσσική σύμμεση, ἢ τυπώμεστην ὁμοιωσάσα, ὁμοση πρόκριση καί τῆς ἀσθητικῆς τοῦ δημοτικισμοῦ ποῦ ἦσαν ἄλλωστε ἡ πραγματικῆ διεκδίκηση τῶν νεότερων. Ἡ ἄλλη εἰκονογραφεί, μέ ἐλαφρῶμενη καρποσάσα, τὴν κριτικὸ ὡς ἀποδῆ καί ἀσύμμεστη παρουσία. Ἐνὸ καί πᾶσι ἀναγνωρίζεται ἡ οὐχαριστωμένη οὐχαριστικῆ (σὺν τῷ εἶναι καί τελείως ἔννο πρός τὸ ἀπέχειρ, καὶ τῶν κερμένων), ἡ ἀπόδῆ εἶναι, ἴππ ὄρους καί βαθμικῆ, ἀρνητικῆ, ἀρῶ τὸ ἔργο τοῦ Ραῖδῆ θεωρεται δογ, κτικῆ καί οὐχαριστικῆ, χωρὶς φαντασία καί ὁμοιωσάσα πωσῆ, ἔννο πρός τὸν ἀρῶ τῆς ἀποδῆς, περιαιστικῆ καί κάποτε δολοστικῆ στή συνάσα τῆς.

Δὲν ὅα ἦσαν ἴσως ὑπερβολῆ, ἀν οὐχαριστικῆ, ἀπὸ τῆ οὐχαριστικῆ καί τῆς διαμεριστικῆς, ὅτι ἡ Παλλικῆ ἀναγνωρίζεται σὺν Ραῖδῆ τῆ γενναίωσῆς ποῦ ἀπαιτῶσῆς ἡ ῥῆξ ὡς τὴν κινητικῆ δογ, κτικῆ τοῦ ὄρους τοῦ καί, οὐχαριστικῆ, ὡς τὸ πραγματικῆ περιαιστικῆ τῆς προκῆ τῆς. Ἀντιθετικῆ, οὐχαριστικῆ, ἡ ἄλλη πωσῆ τοῦ Ραῖδῆ, ἀπὸ τοῦ ὁμοιωσάσα τὰ προβλήματα τῆς γενναίωσῆς καί κατακερῶσῆς ὡς ὑπόθεσῆς περιαιστικῆς δὲν τίθεται, ἀν πρός οὐχαριστικῆς. Ὁ Παλλικῆ, γὰρ ἡ τῆ ποδῆ στή γλώσσα τοῦ τακτικῆ ὁμοιωσάσα ποῦ προσιδῶσῆς, σὲ διαμεριστικῆ τῆς τακτικῆς, οὐχαριστικῆ τοῦ Ραῖδῆ, ὡς προκῆ τῆς, ὡς ἴσως, μπορεῖ τὸ ἔννο, γὰρ στήν προσιδῶσῆς τῆς γενναίωσῆς τοῦ '80, με τὴν ἰδιωτικῆ δογ, κτικῆ τοῦ ὁμοιωσάσα ἀλλῆ τοῦ ἀπαιτῶσῆς οὐχαριστικῆς. Μὲ ἀπὸ τῆς προσιδῶσῆς οὐχαριστικῆς, καί οὐχαριστικῆς τῆς γενναίωσῆς τοῦ '80, ἀν καί δὲν ἀπαιτῶσῆς ἡ ὁμοιωσάσα ἀπαιτῶσῆς, ἰδιωτικῆ ἔννο πρόκειται γὰρ τὴν ποδῆ τῆς γενναίωσῆς οὐχαριστικῆς.

Στὴν ἀπαιτῶσῆς ἀπὸ διαμεριστικῆ τοῦ προσιδῶσῆς τῆς γενναίωσῆς καί ἡ οὐχαριστικῆ τοῦ Ραῖδῆ στήν ἰδιωτικῆ οὐχαριστικῆ, οὐχαριστικῆ, ὡς μεταοριστικῆ τοῦ ἀπαιτῶσῆς σὲ γενναίωσῆς καί σὲ οὐχαριστικῆ. Ἀπὸ ποῦ θεωρεῖται οὐχαριστικῆς περιαιστικῆς ἀπὸ τῶν, μεταοριστικῆς δὲν εἶναι πωσῆ οὐχαριστικῆς οὐχαριστικῆς γὰρ τῆς ἀπαιτῶσῆς τοῦ Ραῖδῆ (ἡ οὐχαριστικῆ ἡ ἀπαιτῶσῆς δὲν ἀν ἰδιωτικῆς, ἰδιωτικῆ) καί οὐχαριστικῆς ὁμοιωσάσα σὲ ἀπαιτῶσῆς οὐχαριστικῆς ἀπαιτῶσῆς, καί δογ, κτικῆς.

δὴ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνῆκειν. Ἀναπόφευκτα, συνεπῶς, ὑπῆρξε γιὰ ἄλλους ἱκανὸς ἀλλὰ ἐπικίνδυνος καὶ γιὰ ἄλλους χρήσιμος ἀλλὰ ἀνοίκειος. Στὸν λόγο του βρέθηκε κατὰ καιροῦς νὰ ἀντιφάσκει τὸ παλαιὸ μὲ τὸ νέο, στὴ γραφὴ του νὰ ἐρίζει ἡ κριτικὴ καὶ ἡ λογοτεχνία, στὴ σκέψη του νὰ ἀλληλοσακυρώνονται ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Εὐρώπη. Μπαίνει κανεὶς στὸν πειρασμὸ νὰ πιστέψει ὅτι αὐτὴ ἡ μοναξιά εἶναι τελικὰ ἠθελημένη, γιατί μοιάζει ὑπερβολικὰ ἀναπόφευκτη. Ἄλλωστε, ὑπάρχουν διανοούμενοι καὶ λογοτέχνες πού διαθέτουν τὴν εὐροια τοῦ λόγου γιὰ νὰ ἀντιπροσωπεύσουν συλλογικὰ αἰτήματα καὶ ἔθνικα φαινόμενα, διαθέτουν δηλαδή τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν πίστη πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς συλλογικῆς μυθολογίας, ὑπάρχουν κι ἐκεῖνοι πού εἴτε ἀδιαφοροῦν ἀπὸ βαθύτατη συγγραφικὴ ἀλαζονεία εἴτε μποροῦν νὰ δημιουργήσουν μόνον ὑπὸ συνθήκες μόνημης ρήξης μὲ τὸ συλλογικὸ ἢ τὸ ἔθνικὸ κι ἔτσι νὰ τὰ διεκδικήσουν μὲ τὴ μονομανὴ ἰδιαιτερότητα τῆς ἀτομικῆς μυθολογίας τους. Οἱ πρῶτοι διακρίνονται γιὰ τὴν πολιτικὴ σύλληψη τῶν πνευματικῶν ζητημάτων, οἱ δεῦτεροι γιὰ τὴν αἰσθητικὴ σύλληψη κάθε προβλήματος.

Πέραν τῆς μοναξιάς ὁ Ροῦδης ἀντιστέκεται στὴν ἴδια του τὴ γραφὴ, ἰδιαίτερα ὅταν, ἐξ ἀναγκαστικῆς ἐπιλογῆς, κορυφώνει τὴ ρητορικὴ τῆς εἰρωνείας καὶ τοῦ αὐτοσαρκασμοῦ, ἐγκαταλείποντας πρόωρα τὶς σημαντικὲς κατακτήσεις του. Τό, κάθε ἄλλο παρὰ ὑποκριτικὸ, ἐπὶ τοῦ δὲν εἶναι κατασιεύασμα γιὰ κοινωνικὴ κατανάλωση ἀλλὰ ὑπέρμετρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴ γραφὴ, σὲ σημεῖο πού νὰ καταρρέει τὸ ὕφος ἀπὸ ὑπερβολὴ προσδοκιῶν καὶ τελειοθηρικὸ τρόπο. Βέβαια, ἡ μετεωριζόμενη αὐτὴ μοναξιά δὲν προσφέρεται γιὰ τὴ διασφάλιση τῆς ὑστεροφημίας. Ὁ ἐκκεντρικὸς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων μπορεῖ νὰ δικαίωνεται ὡς ἐξαιρετικὴ περίπτωση ἀπὸ τοὺς ἐπιγόνους ἀλλὰ δὲν προσκαλεῖται συχνὰ σὲ διαχρονικὸ διάλογο. Ὁ κύριος λόγος αὐτῆς τῆς «ἀφάνειας» πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν ἀποσύνδεσή του ἀπὸ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς ἔθνικῆς παράδοσης, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖται ἀπὸ ἔργα πού ὑπηρετοῦν καλύτερα τὴ φυλετικὴ αἰσθητικὴ καὶ τὸν κοινὸ μύθο. Ἔστω ἡμῶς καὶ μὲ αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς τὸ ἔργο τοῦ Ροῦδη ἀπευθύνεται περισσότερο

στούς άμεσούς επιγόνους. Μπορεί νά είναι βουτηγμένος στον λόγo του Πλου αί. και νά αναμετριέται παθιασμένα με τά περιβλήματα τής έποχής, τó αίτημα ώστόσο τής γραφής είναι νά τήν προσέξουν κóτοι που έρχονται, έτσι ώστε οί νέοι καιροί νά δικαιώσουν τίς παρακλίσεις τής.

Ή γενιά τού '80 δέν άντέδρασε έτσι, γιατί είχε άλλες προτεραιότητες. άκολούθησε διαφορετικό δρόμο, θεώρησε ύπερβολικές παρόμοιες αξιώσεις και, στό σύνολό τής σχεδόν, στάθηκε έπιφυλακτική άπέναντι στόν Ροΐδη. Οί περιπτώσεις τού Ξενόπουλου και τού Παλαμά είναι οί πιό μετρημένες και φιλικές, άφού άλλωστε τόν διεκδικούν για ήρωα τής δικής τους Ιστορίας, τήν στιγμή που άλλοι τόν θεωρούν άνθρωπο τού παρελθόντος, ó οποίος θέλησε νά άστυνομεύσει τó παρόν τού μέλλοντος.

Όλα έχουν έντέλει τήν έσωτερική τους διαλεκτική. Ό μετωριζμός στη γλώσσα, στη λογοτεχνική Ιστορία και στα λογοτεχνικά είδη ώθησε τόν Ροΐδη στό περιθώριο τών μελλοντικών εξέλιξεων, όπότε και ή «ρήξη» ξεθώριασε κι άπήμεινε τó πονάκμιο τού ύφους νά συγκalύπτει τήν άμηχανία τών μεταγενέστερων αλλά και τίς αδυναμίες τής ροΐδειας γραφής. Άγιο πριν τήν έλευση τής γενιάς τού '30 πρέπει νομίζω νά δεχτούμε πώς ή διυπύστατη εικόνα τού Ροΐδη, που ολοκλήρωσε και επικύρωσε ó Κωστής Παλαμάς, μετατρέπεται σέ πολιτισμικό στερέτυπο: σπουδαίος μαχητής και όξής κριτικός (με ύψηλότερο έπίτευγμά του τó ύφος), μέτριος συγγραφέας (με τή σκανδαλώδη εξαίρεση τής *Ήάπισσης*) και δογματικός στοχαστής (που παραδόξως κατορθώνει και συντηρεί με έπιτυχία πάλι τó ένδυμα τού ύφους). Τó ύφος είναι ó κοινός παρονομαστής τής έπιτυχίας και τής άποτυχίας, ή μορφή που κατορθώνει και έπιβιώνει άκήχη και έναντίον τού έαυτού τής, ύπάρχοντας και διαρκώντας ξεχωρα άπό όσα διαπραγματεύεται.

VIII

Ό τρόπος με τόν όποιο διάβασε και προσοικειώθηκε τó έργο τού Ροΐδη ή γενιά τού '80 συντίθεται βαθμιαία και δρώ ύπερπρο-

διοριστικά, όπως συνήθως συμβαίνει στις ιστορικές μεταβάσεις κατά τις οποίες λειτουργεί το φαινόμενο του τακτικού συμβιβασμού. Ο υπερπροσδιορισμός, σε συνδυασμό με τις σύμμικτες τεχνικές της οικειοποίησης και της εξομάλωσης, διαμορφώνει ένα ισχυρό πλέγμα παρεμβατικής έρμηνείας, σύννομης με τα επιδιωκόμενα συμφέροντα του επικυρίαρχου πολιτισμικού λόγου. Ωστόσο, ακόμη και αυτή η ισχυρή μετάπλαση του έργου για να υπηρετήσει τις ανάγκες της διάρκειας, αποβαίνει προς όφελός του, έφόσον δεν περιθωριοποιείται απαγορευτικά αλλά συνεχίζει να συμμετέχει, με τον δικό του έμμεσο τρόπο, στα δρώμενα της εποχής. Παρά τις παραμορφώσεις ή τυποποιήσεις που υπέστη το έργο του Ροΐδη, στις αρχές του αιώνα μας, για να υπηρετήσει το πρόταγμα της γενιάς του '80, εξακολουθεί να έχει λόγο και σημασία, καταλαμβάνει έναν χώρο και απαιτεί μια θέση ή έμβελέα του είναι ακόμη δρώσα και η συνάφειά του με τα πράγματα χαλαρή αλλά ύπαρκτη. Παρά την αμφιθυμία της ή γενιά του '80 είναι έντελες ή γενιά που δεξιώθηκε το έργο του Ροΐδη και υπέδειξε, με σημαντικές είναι αλήθεια έρμηνευτικές διαφοροποιήσεις, αναγνώσεις φιλικής ετερότητας.

Τα πράγματα μεταβάλλονται ριζικά με τη διάδοχη κατάσταση, που έμπεδώνεται στη δεκαετία του '30. Από την πολιτισμική έξαρση της έπερχόμενης γενιάς, ή οποία διεκδικεί ρόλο λογοτεχνικής έμπροσθοφυλακής στην Ελλάδα, ο Ροΐδης απουσιάζει και ή απουσία του δηλώνει πλήρη αντιστροφή των πολιτισμικών όρων. Δεν πρόκειται απλώς για τη βεβαιωμένη έκλειψη του όνόματος από την επικαιρότητα (φαινόμενο ένδεικτικό και όχι απόλυτο στις διαχρονικές συνέπειές του) αλλά για τον σιωπηρό αποκλεισμό της ροΐδειας («γλώσσας») από την αισθητική, την ιδεολογία και την πολιτισμική αξιολογία της γενιάς του '30. Μολονότι δεν δηλώνεται απερίφραστα, ή συνολική αντιμετώπιση του Ροΐδη, με τη μέθοδο της ουσιαστικής διαγραφής, προτείνει τη μονιμοποίηση της απουσίας ως ανυπαρξίας στη διαμόρφωση των αξιών της λογοτεχνικής παράδοσης. Στην έκδοχή του μοντερνισμού, που συντίθεται την εποχή αυτή, με ανομοιογένεια εξόχως μεροληπτική, ή ροΐδεια γραφή δεν χωρεί και δεν έμπνέει, παρά το γεγονός ότι τα κείμενα είναι προσιτά, μετά την

έκδοση των Έργων το 1914 και μετά την εμφάνιση της δεύτερης συγκεντρωτικής έκδοσης από τον Κωνσταντίνου στη δεκαετία του '30²⁹, παρά επίσης την εμφάνιση της πλέον συστηματικής μελέτης για το έργο του, σε δύο τόμους, από τον Κλέωνα Παράσχου στη δεκαετία του '40. Ο Ραΐδης απουσιάζει και η απουσία του έχει νόημα. Άδεια θά τον αναζητήσουμε στις Ιορκιές του Σερέφι ή στις κριτικές ποιητές του Έλότη και ελλογα όσοι ασχολήθηκαν με τα πράγματα της εποχής δεν τον υπολόγισαν στις μορφολογικές αξίες της παράδοσης, που βοήθησαν τη γενιά αυτή να πλασει το πνευματικό της πρόσωπο. Η εφημερίδα *μνεία*³⁰ του Θεοτοκά στο *Ελεύθερο Πνεύμα* (1929) λογίζεται ανεπαρκώς για κάτι τέτοιο. άφελ, παρά την ειλικρίνειά της, δεν χαρακτηρεί καθοριστική τυγγέλευση ούτε αποδεικνύει κα σχέση βαθύτερης πνευματικής αλληλεγγύης, αλλά διατυπώνεται ως συμβατική διαπίστωση με τυπολογικό χαρακτήρα. Άλλωστε, στη επίσημη κατάσταση λογοτεχνικής ιστορίας της γενιάς εξακολουθεί να παραινέει ανενεργός πρόγονος.

Δεν θά μπορούσε φυσικά να ήταν αλλιώς. Ο τρόπος με τον οποίο αξιοποίησε αυτή η γενιά την παράδοση, ή μισοί, που πήραν οι αλληλεγγύεις της επιδιώξεις και η ταυτότητα του λόγου της απολλύων σημαντικά από τον εξιστικό οικειτισμό του Ραΐδη. Η απουσία του τελευταίου ουσίως υποδεικνύει ένα εντατικότερο χάσμα που τροφοδοτείται, στη δεκαετία του '30, από την ποιητική της ελληνοκρίση, με τις γνωστές ιδεολογικές παρερροφώσεις της.

29. Η έκδοση είναι χρονολόγητη. Γνωρίζουμε όμως, από βιβλιοκρισίες της εποχής, ότι οι δύο πρώτοι τόμοι είχαν ήδη κυκλοφορήσει το 1910, ενώ οι άλλοι δύο κυκλοφόρησαν αργότερα.

30. «Μετ' εκείνην την γενελογική πεζογραφία άρκει γὰρ νὰ καταλάβουμε πως οί σπουδαιότεροι πεζογράφοι μας, κείνοι που σημειώσαν σταθμό στην τυσοματική εξέλιξή μας, τῶν χαραῶν κατεθίονσαι, δὲν εἶναι καθαροί λογοτέχναι ἀλλὰ κριτικοὶ συγγραφεῖς. Ύψαρχος, Ραΐδης: "Ὅταν τοὺς ὀνομάζω αὐτοὺς κριτικοὺς, δὲν θέλω νὰ ὑποτιμῶσαι τὴν αἰκιστεχνικήν ἀξίαν τους. Θέλω νὰ τῶν δεῖ α' αὐτοὺς ἢ κριτικὴν διάθεσιν (βέβαια ὑπὸ τῆ μορφῆ τῆς ἀναθεώρησης τῶν ἑλληνοκρίων πνευματικῶν ἀξιών), εἶναι δυνατώτεροι ἀπὸ τὴν καθαρὰ δημοσιογραφικὴν διάθεσιν, τὴν οἰκονομικὴν, τὴ θεολογικὴν." *Ελεύθερο Πνεύμα*, Ἀθήνα: Έφημερίδα, 1923, σ. 38.

ἀπὸ τῆ ρομαντικῆ ἐξιδανίκευση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐξωτικοῦ μοντερνισμοῦ, ἀπὸ τὶς ζητήσεις τῆς νεωτερικῆς γραφῆς καὶ ἀπὸ τὴν προσέγγιση τῆς παράδοσης ὡς ὄργανικῆς μεταφορᾶς γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ παρόντος. Πέραν τούτου, ὁ Ροῦϊδης ἀντιπροσώπευε στὴν κριτικὴ καὶ στὴ λογοτεχνία μιὰ «γλώσσα» παρωχημένη γιὰ ὅσους ἐπεδίωκαν τὸν συγκερασμὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μοντερνισμοῦ μὲ τὴ μυθολογία τῆς ἐντοπιότητος. Ὡς πρόγονος, ὡς παράδοση δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐνταχθεῖ στὴν αἰσθητικὴ ἰδεολογία τῆς γενιᾶς οὔτε, κατὰ συνέπεια, νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ αἰσθητικὸ πρόταγμά τῆς· τὸ ἔργο του ἔθετε αὐτόματα τὰ ὄριά του μέσω ἀντιστάσεων σὲ συμβολικὲς οικειώσεις καὶ ἐθνικὲς μυθολογήσεις. Οἱ ἀντιστάσεις αὐτὲς συνυφαίνονταν μὲ ὀρισμένες ἰδιομορφίαι τῆς ροῦϊδειας γραφῆς, ὅπως: α) ὁ πνευματικὸς κοσμοπολιτισμὸς ὄχι ὡς μέσο ἀφομοίωσης ἀλλὰ ὡς μέσο ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὶς ἀναπόφευκτες τοπικὲς ἐμπλοκὲς, β) ἡ ἀπρόσωπη, οὐδέτερη καὶ εἰρωνικὴ χρῆση τοῦ ὕφους ἀκόμη καὶ στὴ λογοτεχνία, γ) ἡ σιεπτικιστικὴ ἀρνηση ἢ ἀδυναμία του νὰ δημιουργεῖ ἐνταγμένους σὲ ὁμάδες, στὰ πλαίσια τῆς ἐθνικῆς μεταφυσικῆς. Σὲ ὅλα αὐτὰ ἡ γενιὰ τοῦ '30 ἀντιπαρέθεσε ὑπολογισμένες ἀποστάσεις καὶ προπαρρασσευασμένες ἀπορρίψεις. Ἀκόμη πλεῖ ἀποτελεσματικὰ ἀντιτάχθηκε μὲ τὴν ἐνδοστρεφῆ τιθάσευση τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ τῆς καὶ τὴ μετάπτωξη σὲ μιὰ ἀστικὴ ἐλληνικότητα (δηλαδὴ σὲ μιὰ «ἐλληνικότητα» μὲ εὐρωπαϊκὸ «κόψιμο») νομιμοποιημένη ἀπὸ τὴ σύζευξη λαϊκοῦ καὶ ἐθνικοῦ· παράλληλα, προώθησε καὶ τὴν «προσωπικὴν» γραφὴν, υἱοθετώντας τὸ κουβεντιαστό, θυμόσοφο ὕφος καὶ ἀποκαθιστώντας τὸ συγγραφικὸ ὑποκείμενο στὸ ἐπικοινωνιακὸ βᾶθρο τῆς συλλογικῆς μυθολογίας. Ὡς ἐπακόλουθο ἐπισυνέβη καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐνότητας τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθητικοῦ εἰδώλου στὴν πολύμορφη ἀναζήτησι τῆς ταυτότητος μὲ τὴν καθοδηγητικὴ προϋπόθεση τῆς πολιτισμικῆς κατάφασης.

Ἡ ἀπουσία, ἢ καλύτερα ἢ ἀφάνεια, τοῦ Ροῦϊδη μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι τυχαία, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἐξολοκλήρου σκόπιμη καὶ προσχεδιασμένη. Ἐκ τῶν πραγμάτων, ἡ διάσταση δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ ἐνυπάρχει — ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ. Διάσταση

τήν όποία, σ' έναν βαθμό, δικαιολογοῦν οί ιστορικές συνθήκες, οί αίσθητικές άλλοτροπίες, τὰ μεταβαλλόμενα πολιτισμικά δεδομένα καί πού, σ' έναν μεγαλύτερο βαθμό, αίτιολογοῦν οί διαφορετικές ἀντιλήψεις γιά τόν ρόλο τοῦ διανοοῦμένου καί τόν προορισμό τῆς τέχνης, καθώς καί οί προσωπικές ἐπενδύσεις στήν ἀναμέτρηση τῆς λογοτεχνικῆς γραφῆς μέ τήν παράδοση. Ἰσπειδῆ ὡστόσο εἶναι γνωστό ὅτι ἡ γενιά τοῦ '30 δέν ἀφῆνε ἀνοιχτούς λογαριασμούς μέ τόν χρόνο, πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ σιωπή της δηλώνει τήν ἐπιδοκιμασία (ἢ ἔστω τήν ἀπλή ἀνοχή) ἐκείνης τῆς θεώρησης πού κληρονόμησε ἀπό τούς προγενέστερους. Ἡ οὐδέτερη ἔγκριση τοῦ ὕφους, ἀφοῦ δέν συγκλίνει μέ τίς δικές της μορφικές τουλάχιστον ἀναζητήσεις, ἔχει περιορισμένη, ἀν ὄχι ἀρνητική σημασία: ἀπομένει ἔτσι ἡ ιστορική περίπτωση, ἡ ὅποία μπορεῖ, διά τοῦ ὑπαινιγμοῦ, νά ἐκπέσει σέ ἐνδιαφέρουσα ἀποτυχία.

IX

Κάτι ἀνάλογο στήν πραγματικότητα κωδικοποιεῖται, μέ τόν οἰκεῖο συγκρατημένο τόνο καί τήν ὀρθολογιστικά ἐπαμφοτερίζουσα προσέγγιση, ἀπό τόν Κ. Θ. Δημαρᾶ, τόν θεσμοποιημένο ιστορικό τῆς γενιάς, στήν πρώτη ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* τὸ 1948-49. Χωρίς νά παρεκκλίνει δραστικά ἀπό τήν παλαμική ἀξιολόγηση, ὁ Δημαρᾶς συστηματοποιεῖ τήν ἀμφιρρέειά της καί τήν ἐντάσσει στό ἀντικειμενοποιημένο πεδίο τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας. Βέβαια, ἤδη ἀπό τὸ 1939, μέ τή μελέτη του «*Δημοτικισμός καί Κριτική*»³¹ εἶχε προδιαγράψει τήν ιστορική τοποθέτηση τοῦ Ροῖδη μέ τὰ κύρια συστατικά τῆς παλαμικῆς προσέγγισης: τὰ λίγα διαχρονικά στοιχεῖα, ἐκεῖνα δηλαδή πού ἐξακολουθοῦν νά ἐπιβιώνουν στό παρόν, προσδιορίστηκαν στή χρήση τοῦ λόγου³²,

31. Ἀναδημοσιεύεται στόν τόμο *Ἑλληνικός Ρωμαντισμός*, Ἀθήνα: Ἐρμῆς, 1982, σσ. 300-322.

32. «Τοῦ Ροῖδη ὁ λόγος πιδ στυλπνός, πιδ φανταχτερός, ἀπό ἐκεῖνους πιδ θέλγουν καί συγκρατοῦν», (αὐτόθι, σ. 313).

στήν κριτική τόλημ³³ και στην εξερευνητική, αντίστοιχα, το σύνολο τού έργου όμως θεωρήθηκε ότι «ξεθώρασσε» στη πέραςμα τού χρόνου, ότι δὲν ἄντεξε στη δοκιμασία καὶ συνεπῶς ἡ ἀξία του περιορίζεται στην ιστορική του διάσταση.

Στὸ ἴδιον κείμενο, καὶ μὲ ἀφορμὴ τῆς διαμάχης Ροῦδη-Βλάχου, ὁ Δημαρχὸς ἀποδέχεται καὶ ἐπιχειρῶναι τοὺς δύο Ροῦδηδες πρὸς τὸ ἀναφορῆσε ἢ γενεῆ τού '80: ὁ ἓνα, εἶναι φρετισμένος, ὀξυδερκής, μαχητικός καὶ καλλιπής· ὁ ἄλλος εἶναι σχολαστικός, ἐπιφανειακὸς καὶ ἄμοσος. Ἡ πλάστιγγα μάλιστα στὴν τεχνικὴ ἀξιολόγησή γράνεται νὰ γέρνει πρὸς τὴ δεύτερη ὑπόστασι. Ὁ Δημαρχὸς, χαρακτηριστικά, συγίζωντας τὴν ποιότητα τού κριτικοῦ στοχασμοῦ, ὅπως ἐκδηλώθηκε στὴν περίφημη σύγκρουση, διαπιστώνει ὅτι: «Ὁ κριτικὸς στοχασμὸς τού Ροῦδη δὲν εἶναι ὀξύτερος ἀπὸ τού Βλάχου» μάλιστα σ' αὐτὸν τὴν δεύτερο ἔχωμε μιὰ ἰκανότητα γιὰ ἀρραίωση μὲ τὸ ἀντικείμενο, ἢ ὅποια λείπει ἀπὸ τὸν προσωπικότερο Ροῦδη³⁴.

Σὲ γενικῆς γραμμῆς, αὐτὴ ἡ διχαστικὴ ἐκτίμησις γιὰ τὸν Ροῦδη μεταφέρεται καὶ στὴν *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ὅπου καὶ διευρύνεται γιὰ νὰ καλύβει τὸ σύνολο τού ροῦδικοῦ ἔργου. Στὰ κενώρημα συμφραζόμενα, καὶ μὲ τὴν ἀναπόφευκτη θεσμικὴ ὄληση, παριώνεται, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ ἀντίληψις τού προῶθησε ἢ γενεῆ τού '80, ἐνῶ, παράλληλα, καὶ ἑμμεσε, δικαιολογεῖται ὁ παραγκωνισμὸς του ἀπὸ τὴ γενεῆ τού '30. Μὲ μιὰ τουλάχιστον σημαντικὴ διαφορὰ: τὸ ἔργο τού Ροῦδη ἀναλίεται τῶρα «ἐπιστημονικά», σὲ ἀπόστασι ἀσφαλείας μὲ τὴ βαρύτητα πού ἔχει, ἢ, ὑπὸ ἄλλως, ἐντύχη στὸν κανόνα τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Κ. Θ. Δημαρχὸς υἱοθετεῖ φασικτικὰ τὴ γραμματικὴ παράδοσις πού ἐξάγει κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τὴν *Ἡάτισινα Ἰωάννα*, θεωρώντας τὴν κείμενο σημαντικὸ (ἀλλὰ ἔχει θεμελιακὸ) γιὰ τὴν ἐλληνικὴ πεζογραφία τού 19ου αἰ. Ἡ πρόκρισις τῆς *Ἡάτισινας* συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀναμενόμενη ὑπογράμμισις τῆς μοναδικότητος τού ροῦδικοῦ ἔργου: «Ὁ Ροῦδης

33. Πρόκειται γιὰ τὴ ματαιωμένη ὄληση νὰ ξεπερασθῶν οἱ γραμματικῆς κριτικῆς καὶ νὰ ἐπέλθει μιὰ κριτικὴ προσέγγισις πρὸς τὸ πραγματικόν. (αὐτῶν, σ. 314).

34. Αὐτῶν, σ. 313.

εισάγει έτσι μέσα στη νέα μας λογοτεχνία το νόημα του ύφους, την επαγγελματική συγγραφική συνείδηση³⁵. Η αναγνώριση αυτή, είναι προφανές, πώς κρύβει μέσα της και τα σπέρματα της αμφισβήτησης. Το ύφος θεωρείται επίτευγμα της επαγγελματικής συνείδησης (προσχεδιασμένο παιχνίδι με τις λέξεις) και αποσυνδέεται από τη δημιουργική φαντασία: «Φαντασία δεν έχουμε να το ζητήσουμε τόσο το έλειπε ή συγγραφική αυτή ιδιότητα, ώστε έβρισκα άρχότερα να την ταυτίσει με τη «νήμα» συνείδηση δεν πρέπει να το ζητήσουμε μια ξερή, κριτική ματιά εξουδετερώνει άγέρας κάθε λήψια ψυχής»³⁶. Το παράθεμα είναι χαρακτηριστικό της συνοπτικής ανάπτυξης και ανάμειξης συμβατικών επιβιωμάτων, καθώς και ενός φιλολογικού formalismού που δεν άνησχε για τον έλεγχο των κριτηρίων του (πράγμα που εν μέρει δικαιολογείται από την ίδια τη φύση του δημιουργικού έργου). Πρέπει εντούτοις να επιμείνουμε στην επισήμανση του διαχωρισμού της μερικής του ύφους από το περιεχόμενο του ύφους. Για την ακρίβεια το ύφος εκλαμβάνεται ως καθαρή μορφή, δίχως περιεχόμενο, που επιβιώνει αβύπαρατα, εάν εντυπωσιακό ένδομα. Από την ίδια σκοπιά ή φαντασία εξισώνεται έμμεσα με την έκφραση ασυνειδημάτων, ενώ «ή κριτική ματιά» θεωρείται υπεύθυνα για την εξουδετέρωση του ψυχικού πλούτου.

Ακόμη πιο σημαντική, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ή συγχύση προθέσεων και αποτελεσμάτων. Μια άρνητική άποψη για τα κοίμενα καθ'αυτά, που θα τα αντιμετώπιζε όμως ως ιδιότητες (κοιμηνικές και πολιτισμικές), μπορεί να προξενούσε διαφωνίες. Δεν θα κινδύνευε όμως να πέσει θύμα των εσωτερικών της αντιφάσεων. Αντίθετα, ή απαίτηση να θεωρηθούν υπεύθυνα για το συγγραφικό αποτέλεσμα ή *Έλλειψη φαντασίας*, ή *γτώχεια των συναισθημάτων* και ή *κοιτική θεώρηση*, εντάσσονται στα σοβαρά προβλήματα

35. ΙΝΕΛ, σ 334. Και παρακάτω, σ 334: «Ποιόν ποί μένει από την *Παίσια* είναι μια λεπτή άφηση, ένα λεπτό ύφος...».

36. Αδόβι, σ 334. Παρ'ά ανάλογο σχόλιο του "Νίκου Θωλόου": «Λείπει ή ένταση, ή πηγαία δημιουργική πνοή... Το αντίθετο δεν είναι αβύπαρατο, κι αυτό διακρίνεται» (*Μορφές της Έλληνικής Πελοποννησιακής*, 'Αθήνα' Δέφρος, 1963, σ. 70).

ματα κριτικής όρολογίας πού θέτει, προϋποθέτει τόν τεχνητό διαχωρισμό τοῦ ὕφους (τοῦ συγγραφικοῦ λόγου) ἀπό τὸ νοηματικὸ πεδίο καὶ τὰ σημασιολογικὰ συμφραζόμενα. Μὲ ἄλλα λόγια: τὸ ζήτημα τοῦ ὕφους δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὴν ὁλότητα τῆς γραφῆς, ἀπὸ τὸ τελικὸ συγγραφικὸ ἀποτέλεσμα στῆ θεσμικὴ του διάσταση· καὶ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπομονωθεῖ ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο καὶ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία. Ἡ ἔμμομη ἔμφαση στὸ ὕφος, στὴν περίπτωση τοῦ Ροῦίδη, προδικάζει, σχεδὸν πάντοτε, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ προθέσεις, τὴν ἀνιση μάχη τῆς ροῦιδεῖας γραφῆς μὲ τὸν χρόνον. Καὶ κάτι τέτοιο κρίνεται, ἂν μὴ τί ἄλλο, παράδοξο, ὄχι γιατί εἶναι ἀδίκον, ἀλλὰ γιατί εἶναι ἀνακόλουθο: ὁ μάστορας τοῦ ὕφους καὶ δανδῆς τῆς γλώσσας Ροῦίδης νὰ θεωρεῖται ὅτι ἀπέτυχε ἐκεῖ ἀκριβῶς πού ἀναγνωρίζεται ἡ ἀπόλυτη ἐπιτυχία του.

Ἡ προσφυγὴ στὸ ὕφος, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς μορφικῆς πρωτοτυπίας, καὶ μὲ τὴν ἐγκυρότητα ἑνὸς ἐπαναλαμβανόμενου κοινοῦ τόπου, δὲν ἀφορᾷ μόνον στὸ λογοτεχνικὸ ἀλλὰ καὶ στὸ κριτικὸ ἔργο. Ὅπως καὶ στὸ πρῶτον ἔτσι καὶ στὸ δεῦτερον τὸ ὕφος, ἀφοῦ ἀναγνωριστεῖ, ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κειμένου γιὰ νὰ μετατραπεῖ σὲ ὄργανον καταστροφῆς ἢ ἄρνησης. Ἄν ὠθήσουμε στίς λογικὲς συνέπειές τους, ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Δημαρᾶς, ὁ Ροῦίδης φαίνεται νὰ ἐπιτυγχάνει ὡς συγγραφέας μέσω τῆς στέρησης καὶ τῆς ἀδυναμίας: ἡ ἀπουσία δημιουργικῆς φαντασίας ὁδηγεῖ στὸ στιλπνὸ ὕφος, ἡ ἀδυναμία συγκροτημένης κριτικῆς ἀξιολόγησης καὶ αἰσθητικῆς κατανόησης μετατρέπεται σὲ ἀποτελεσματικὴ (μολονότι ἀρνητικὴ) παρέμβαση: «Ἄλλωστε ἦταν χαρακτηριστικὴ ἡ ἀνικανότητά του στῆ σύλληψη τῆς ἐμορφιάς: ἡ κριτικὴ του εἶναι ἔλεγχος καὶ ἀναίρεση, ὄχι θέση· ἀντίθεση. Ὅταν προσπαθεῖ νὰ φθάσει στὴν δημιουργικὴ κρίση, στὴν ἔξαρση τοῦ καλοῦ, τὸν βλέπουμε νὰ κινεῖται ἀδέξια. Τὸ κλίμα του εἶναι ὁ ἔλεγχος· ἡ κριτικὴ του ὀξύτητα γίνεται ὄργανον καταστροφῆς καὶ ὄχι ὠθησὴ πρὸς τὴν πραγματοποίησιν»³⁷. Στὸ παράθεμα αὐτὸ βλέπουμε πάλι νὰ πρυτανεύει ἡ σύγκυση προθέσεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Οἱ κριτικὲς ιδέες τοῦ Ροῦίδη, ἡ

37. INEA, σ. 333.

κριτική του θεωρία, δὲν ἀντιμετωπίζονται μὲ τὰ δεδομένα τῆς πολυσύνθετης καὶ πολυφωνικῆς ἀνέλιξής τους, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν ἠθικὴν τῆς λειτουργικότητος καὶ τῆς πολιτισμικῆς διπλωματίας. Ἐξυπακούεται, συνεπῶς, ὅτι ἡ κριτικὴ πρέπει νὰ εἶναι θετικὴ, νὰ μὴν ἐκτρέφει ἀντιθέσεις, νὰ μὴν ἐπιδίδεται στὸν ἔλεγχο, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώκει τὴ σύλληψη τῆς ὁμορφιάς. Ὅλα αὐτὰ θεωροῦνται, μὲ συγκαλυμμένη λογικὴ καὶ κριτικὴ αὐθαιρεσία, σπουδαῖα καὶ ἀναγκαῖα γιὰ νὰ προχωρήσουν τὰ πράγματα πρὸς τὰ ἐμπρός.

Τελικὰ, ὁ Ροῦδης τοῦ Δημαρᾶ, φθίνει («διαρρέει», ὅπως λέει ὁ ἴδιος) μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀφήνοντας ἀναυγίες τοῦ ραφινάτου, καρυκευμένου ὕφους του, πρὶν καταλήξει νὰ ταξινομηθεῖ ὡς ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ ἀνολοκλήρωτη ἱστορικὴ περίπτωση. Σύμφωνα μὲ μιὰ τέτοια ταξινομήση ὁ Ροῦδης δὲν ἀνήκει στοὺς μεγάλους συγγραφεῖς, γιατί «δὲν κατορθώνει νὰ ἀρθεῖ στὶς ἐποπετείες τῶν συνόλων» καὶ γιατί «ὀλόκληρος ὁ στοχασμὸς του ἀπαρτίζεται ἀπὸ λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις, μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες διαρρέει ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων»³⁸. Ἀπομένει ἔτσι μόνον τὸ ὕφος, ξεκομμένο καὶ ἄπορο, γιὰ νὰ δικαιώσει τὴ γραφὴ στὴν ἀναμέτρησή της μὲ τὸν χρόνο. Ἡ σχηματοποίησις τῆς ὑπὸ διαπραγμάτευση παράδοσης ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ καὶ ἡ διατύπωσή της ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος καθιέρωσε (βοηθούτων καὶ ἄλλων συναφῶν παραγόντων) ἕναν Ροῦδη ἀποσπασματικὸ καί, ἐν πολλοῖς, ἀκατανόητο. Γιατί, ὅταν ἕνας συγγραφέας ἀποτυγχάνει, ἀποτυγχάνει συνολικὰ μὲ τὸ ὕφος του (κυρίως μὲ αὐτό), τὸ ὅποιο δὲν εἶναι φανταχτερὸ παιχνίδι μὲ τίς λέξεις ἢ διακοσμητικὸ ἐπίθεμα ἀλλὰ ὁλος ὁ κόσμος τῆς γραφῆς. Ὁ τεχνητὸς διαχωρισμὸς τοῦ ὕφους ἀπὸ τὸ «βάρος» τοῦ χειμένου καὶ ἡ συνακόλουθη μονομερὴς ἐξαρσὴ του συνιστοῦν ἔωλη ἀξιολόγησις καὶ ἀναπόφευκτα συμπαράσῳρει τὸ σύνολο τοῦ ἔργου ἑνὸς συγγραφέα στὴν ἐπίκριση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καθίσταται σήμερα ἀναγκαῖα ἡ ἀναθεωρημένη χρῆσις τοῦ ὄρου «ὕφος» ἢ ἡ ἐγκατάλειψή του καὶ ἡ ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὴ «γραφὴ», ἢ ἀπὸ κάτι τέλος πάντων συναφές, πού θὰ ἐπιτρέπει τὴν ὀλικὴν προσέγγισις τοῦ χειμένου.

38. Λυτόθι, σ. 334.

X

Με τὴν ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας τοῦ Δημαρχᾶ* συμπίπτει καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς δίτομης μονογραφίας τοῦ Κλέωνα Παράσχου («Ἐμμανουὴλ Ροῦῖδης. Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο, ἡ ἐποχὴ του»)³⁹. Ἡ μελέτη αὐτὴ συνδυάζει καὶ συγχέει τὴ λογοτεχνικὴ βιογραφία, τὴ λογοτεχνικὴ ἱστορία, τὴν πολιτισμικὴ ἱστορία, τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ καὶ τὴν ἀφηγηματικὴ φιλολογία. Ἔως σήμερα ἡ πραγματεία τοῦ Παράσχου παραμένει μοναδικὴ στὸ εἶδος τῆς, ἀναδεικνύοντας, μὲ τὴν ἔκταση, τὴ σύνθεση καὶ τὸν τρόπο διαπραγμάτευσης, ἕναν πρωτεϊκὸ Ροῦῖδη. Ἡ μορφή ποῦ κυριαρχεῖ εἶναι λιγότερο ὁ συγγραφέας καὶ περισσότερο τὸ κοινωνικὸ πρόσωπο καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος. Βέβαια ἀπὸ τὴ φύση του (καλύτερα: ἀπὸ τὴ δομὴ του) τὸ ἔργο εἶναι ἄνισο καὶ ἄναρχο, ὄχι τόσο στὶς προθέσεις του ὅσο στὰ ἀποτελέσματά του. Ἡ πλέον ὑπονομευτικὴ ἀντίφαση, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ τὴ συνοχὴ λόγου καὶ ἐπιχειρηματολογίας, ἔγκειται πιστεῦω στὴν ἐκρηκτικὴ συνύπαρξη λογοτεχνικῆς ἀφήγησης καὶ κριτικῆς ἀνάλυσης. Ὁ ὑβριδικὸς χαρακτήρας τῆς «ὁμιλίας» τοῦ κειμένου (ὁ συμφορμὸς δηλαδὴ εἰδῶν καὶ προσεγγίσεων) δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὁμαλὴ μετάπτωση σὲ μιὰ δοκιμακὴ γραφὴ (ἔπως θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ τὸν ὑπερπαραγωγικὸ λόγου του) ἀλλὰ μοιάζει μάλλον συμπτωματικὸς καὶ αὐθαίρετος, φέρνοντας κοντύτερα στὸν νοῦ τὴν τυπολογία τῆς «ἀποθήκης γνώσεων» ἢ τῶν «ἀτάκτως ἐρριμμένων» τοῦ 19ου αἰ.

Θὰ ἦταν, ὠστόσο, ὑπερβολικὸ νὰ ὑποτιμήσουμε τὴ σημασία αὐτῆς τῆς μελέτης στὴν παράδοση τῶν ροῦιδικῶν σπουδῶν. Παρὰ τὶς σοβαρὲς ἀδυναμίες τῆς στὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου καὶ στὸ ὕφος τῆς διαπραγμάτευσης, κατάφερε νὰ φέρει στὴν ἐπικαιρότητα δύο σημαντικὰ πράγματα: τὸ πολυσύνθετο ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ροῦῖδη καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ ἡ παραστατικὴ τῆς ἀφήγησης, ποῦ ἐντείνεται ἀπὸ τὸ κυρίαρχο κλίμα τῆς μυθιστορηματικῆς βιογραφίας, καθὼς καὶ ὁ πλοῦτος φιλολογικῶν, βιβλιογραφικῶν καὶ πραγματολογικῶν πληροφο-

39. Ὁ πρῶτος τόμος κυκλοφόρησε τὸ 1942 καὶ ὁ δεῦτερος τὸ 1950.

ριών⁴⁰ που παριστάνει χιτάσχετα από κείμενο. Πέρα από αδυναμίες και προτερήματα, όμως, ή μελέτη του Παράσχου, έργου Ουαλικμού και αγάπης για τον Ροΐδη, έχει να προτείνει, σύμφωνα με τον Δημαρχά, και μια ιστορικοκριτική έρευνα για τον συγγραφέα Ροΐδη, ή οποία πρέπει να συσχετιστεί με το παρόν και το παρελθόν άλλων κριτικών προσεγγίσεων. Οι απόψεις του Παράσχου για το συγγραφικό έργο του Ροΐδη είναι κατεσπαρμένες στο κείμενό του, συνοψίζονται όμως υποδειγματικά στον «Επίλογο». Δεν χρειάζεται ιδιαίτερα κριτική ικανότητα ούτε αναγνωστική τεχνική για να διαπιστώσει κανείς ότι στα κύρια, τα κρίσιμα σημεία, συγκρίνει με τον Δημαρχά.

Τό ύφος συμπυκνώνει πάλι τα κρίσιμα γνωρίσματα της ροϊδικής γραφής και προσδιορίζει το επίτευγμα εκείνο που εξασφαλίζει διάρκεια στον χρόνο και διασώζει τη μεταφορά της ποιότητας των κειμένων στην παράδοση. Ο Παράσχος πιστεύει ότι ύφος είναι ο ιδανικός κοινός παρονομαστής⁴¹, ή συνδυασμός ισχύος του έργου, καθώς αυτό εξελίσσεται και βελτιώνεται⁴². Πιστεύει επίσης ότι ενσαρκώνει την αισθητική και ήθική στάση του Ροΐδη απέναντι σε κείμενα, ανθρώπους και καταστάσεις⁴³. Έπομένως, το γνώρισμα αυτό, παρά την παντοκρατεία του και τη ζωτική του συμβολή στο επίτευγμα της γραφής, αντιμετωπίζεται ανεξάρ-

40. Άλλα κείμενα που στάθηκαν πόλοτιμα για τη φιλολογική διερεύνηση του ροϊδικού έργου και τον συσχετισμό του με την ιστορία των ιδεών, στο ευρύτερο πολιτισμικό πεδίο της Ελλάδας του 19ου αί., είναι το «Βιογραφικόν Σημείωμα» του Α. Μ. Ανδρεάδη (Έργα, τόμ. Α', Αθήνα, Φέβρ. 1911, σσ. 5-8) και ή μελέτη του Λαρ. Σακελλαριδου, «Ο Άγγελος Βλάχος ποιητής, ακριτικός», Αθήνα 1950 (ανάτυπο από τη Νέα Έστία).

41. Σημειώνει, λ.χ. ότι ή παράρρησις για καλό ύφος είναι τόσο ισχυρή στον Ροΐδη ώστε μετέβηλε την κριτική του σε λογοτέχνημα. (βλ. Κλέω Παράσχος, ό.π., τόμ. Β', σ. 157).

42. «Ξετύλιγμα, όχι όμως πολύ βαθύ, πολύ εύπλαστο, μόνο τό ύφος του γνώρισε», (αυτόθι, σ. 144).

43. «Τό ύφος του δεν εκφράζει μία συνείδηση καλλιτεχνική μόνο, εκφράζει και μία συνείδηση ήθική, έχει την αισθητική μόνο ανάγκη για τό όρακό παρο και κάτι σαν χρέος για τό όρακό — τό άριστο», (αυτόθι, σ. 163).

τητα από τη συμμετοχή του στη σημασιακή αλληλουχία και έρμηνεύεται με όρους επιδεξιότητας, εύφυτας και μορφικής αυτοτέλειας. Το «θέλητρο» και το «χρέος»⁴⁴ του ύφους δηλώνουν, για τον Παράσχο, και ποιότητα γραφής και αλήθεια ήθους· δέν άρκοῦν όμως, και σέ αυτό συμφωνεί με τόν Δημαρά, νά ολοκληρώσουν τό δημιουργικό αίτημα με πειστικό τρόπο.

Άλλά και στη γενικότερη εκτίμηση για τό έργο του Ροΐδη ο Παράσχος δέν διαφοροποιεΐται καθοριστικά από τήν προσέγγιση Δημαρά, άν και προβάλλει περισσότερο τήν κριτική μαχητικότητα και τόν ριζοσπαστικό κοσμοπολιτισμό. 'Ο Ροΐδης πού άναδύεται τελικά από αυτή τήν έκτενή μονογραφία είναι πάλι διφυής: από τή μιá μεριά ο «Έλληνας του έξωτερικού», ο άρνητής εικονοκλαστικής⁴⁵, ο κριτικός άντιρρησίας και από τήν άλλη ο ψυχρός στοχαστής, ο όρθολογιστής τών συναισθημάτων, ο δίχως δημιουργική πνοή λογοτέχνης, ο όποϊος «δέν φαντάζει φύτρο όργανικό τής ελληνικής γής, άχώριστα ένωμένο μαζί της»⁴⁶. Το επίτευγμα του ύφους μένει κι έδω μετέωρο, σάν μιá διακοσμητική, φορμαλιστική πραγμάτωση, κενό περιεχομένου, άφοῦ ως σχήμα λόγου δέν κουβαλά «λόγια ζωής, λόγια πίστης»⁴⁷, ούτε φαίνεται νά ανταποκρίνεται σέ «βαθιές πνευματικές... άκόμη λιγότερο... βαθιές ψυχικές κρίσεις»⁴⁸. Αυτή ή γραφή δέν μπορεί παρά νά άπευθύνεται στον νοῦ και όπως είδαμε νοῦς και ψυχή, φαντασία και λόγος άντιπροσωπεύουν διαφορετικές ανάγκες και άπαιτοῦν άλλιότιμη διαπραγματεύση από τή γραφή.

Ό Παράσχος συντάσσεται με τόν λόγο πού άναδεικνύει τόν συγγραφικό ψυχισμό και φέρει τά ίχνη τής επαφής με τόν βιωματικό χῶρο· έχει μιá σωματική θεώρηση τής γραφής και ύποστηρίζει έναν φορμαλισμό του συναισθήματος πού, στις άρχαίες έκδοχές του,

44. Βλ. αυτόθι, σ. 168.

45. «Ό Ροΐδης δέ φτάνει στην κατάφαση», (αυτόθι, ό.π., σ. 168).

46. Αυτόθι, σ. 160.

47. «Λόγια ζωής, λόγια πίστης δέ βρισκουμε στον Ροΐδη· είναι τό πιο μεγάλο του ψεγάδι», (αυτόθι, σ. 168).

48. Αυτόθι, σ. 144.

μεταβάλλεται σε ιδεολογική εξιδανίκευση της γνησιότητας του βιβλίου. Την άμεσότητα που αποζητά δεν την βρίσκει στην εξεζητημένα λογικά και μεθοδικά κειτεργασμένη ροϊδική γραφή. "Όπως παρατηρεί: "Στάλες κίμα δεν ξεκινάουμε από όρομα του Ροϊδη"⁴⁹. Η άποψη αυτή για τη λογοτεχνία, κάθε άλλο παρά άφροστη σήμερα, επικινδύνετα: ότι η έμμεσότητα της γραφής δηλώνει ύποχρεωτικά άπουσία αίσθήματος ή αδυναμία σύνδεσης με το πραγματικό, άκόμη και όταν φαίνεται να κερδίζει τη μάχη του ύφους. "Έτσι ή *Ηάπωση Ιωάννη* μπορεί να άποτελει σταθμό στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας (ως σκάνδαλο, ύφος και παραβαση), δεν σημαίνει όμως αυτό ότι είναι μεγάλο λογοτέχρημα⁵⁰.

"Αν θέσουμε λοιπόν να συνοψίσουμε, γενικεύοντας αναπόφευκτα, το προσληπτικό πεδίο της ροϊδικής γραφής στις άρχές της δεκαετίας του '50, θα λέγαμε ότι παρατηρούμε την άφρομύωση και συστηματικοποίηση της κριτικής παράδοσης (κυρίως της κληρονομιάς της γενιάς του '80): ή παράδοση αυτή πιστεύει ότι από τον Ροϊδη έπιβιώνει το ύφος και ή ιστορική επίδραση. Το ύφος άσπύσσει άποσπύται από το «σώμα» του κειμένου και αναγράφεται σε «χαρτωμένο», «σιελινό», «λαμπρό» παχιούδι με τον λόγο, ενώ ή ιστορική επίδραση περιορίζεται στο γραμματολογικό πεδίο. "Έτσι τη δεκαετία του '70 ή άποψη αυτή δεν εξελίσσεται ούτε άντικρούεται. Στο ίδιο διάστημα φαίνεται να άτονεί και το ενδιαφέρον για την περίπτωση Ροϊδη, πράγμα που έχει βαρύτερες συνέπειες για το έργο του. "Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι, κατά την είσοδο αυτή, ή γενιά του '50 κυριαρχεί στην πνευματική στίβα και έλέγχει πρωτοδικαστικά τις τρεπές και τις ισορροπίες στα ελληνικά γράμματα. Η άπουσία του Ροϊδη, δεν χρειάζεται καν να δικαιολογηθεί. "Αντίθετα, ή παρουσία του σε ένα περιβάλλον ιδεολογικά και αισθητικά φορτισμένο με τα σύμβολα της γνησιότητας, της έντοπότητας και της άμεσότητας θα φανόταν μάλλον άβολή ή παράταιρη.

"Η ανάγκη για μια έπιστροφή στον Ροϊδη συντίθεται βαθμιαία,

49. Αθήνα, σ. 144.

50. "Ο Παράλογος το χαρακτηρίζει «ίσχυρό μυθιστόρημα», (αθήνα, σ. 165)

καί ἐκδηλώνεται μὲ κάποια κανονικότητα, ἀμέσως μετὰ τὴ μεταπολίτευση τοῦ 1974· οἱ συνέπειές της πυκνώνουν μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἐπιπέδων τὸ 1978 γιὰ νὰ κορυφωθοῦν καὶ νὰ ἐνταθοῦν στὴ δεκαετία τοῦ '80. Ἐκτός ἀπὸ τὶς ἐπανεκδόσεις ἔργων τοῦ Ροῦῖδη, τὶς διδακτορικές διατριβές καὶ τὶς κριτικές μελέτες, ἔχουμε στὴ δεκαετία αὐτὴ καὶ δύο ἀφιερῶματα περιοδικῶν⁵¹ ποὺ ἔρχονται νὰ κυρώσουν, μὲ τὸν πιὸ ἀπτό καὶ ἀδιαμφισβήτητο τρόπο, τὴν ἐπανάκαμψιν τοῦ Ροῦῖδη. Ἐναμφίβουλα ἢ παράδοσιν, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, τὸν Δημαρᾶ καὶ τὸν Παράσχου, ἐπιχεράζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς καινούργιες θεωρήσεις καὶ προσδιορίζει, σὲ μεγάλη κλίμακα, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κριτικῶν ἐνοιῶν, δίχως ὡστόσο νὰ καλύπτει ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων. Τὸ ἔργο τοῦ Ροῦῖδη ἀναδεικνύεται τώρα περισσότερο, σὲ ὅλη του τὴν πολυμορφία, καὶ συνδέεται συστηματικότερα μὲ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι καὶ τὴν πολιτισμικὴ διακειμενικότητα. Παράλληλα διερευνῶνται καὶ ἀντιμετωπίζονται προβλήματα ἐνδοτικὰ καὶ φιλολογικὰ, ὄχι μεμονωμένα ἀλλὰ σὲ συνάρτησιν μὲ ζητήσεις ἱστοριογραφικές.

Ἴσως ὅμως ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα παρέμβαση σὲ αὐτὴ τὴ δεκαετία νὰ ὑφείλεται στὶς πρῶτες ἀπόπειρες νὰ μελετηθεῖ ὁ Ροῦῖδης ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας καὶ ὄχι μέσα στὰ ἤδη διαμορφωμένα πλαίσια τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας, τὰ ὅποια καταδίκαζαν τὸ ἔργο του στὴν πτωχότητα τοῦ κοσμητικῆς ὕφους. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀναλύεται τὸ ὕφος του ὡς πολυεπίπεδη ρητορικὴ σύνθεσις καὶ ὄχι ὡς μορφικὸ ἔνδυμα, γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Πάπισσα Ἰωάννα ἀποκαλύπτεται ὡς κειμενικὸς τόπος μιᾶς περίτεχνα διαστρωματωμένης γραφῆς ἢ ἐξετάζεται ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀναγνωστικὴν πρόσληψιν· γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσης τὸ ἔργο τοῦ Ροῦῖδη καλεῖται νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος, μὲ ἕναν τρόπο ποὺ ἀνανεώνει τὰ ἴδια τὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ τὴν κριτικὴ προβληματικὴ.

Χωρὶς νὰ θέλουμε νὰ ὑποτιμῆσουμε τὸ ἔργο τῆς παράδοσης (τὸ ὅποιο ἐκ τῶν πραγμάτων ὀδηγεῖ καὶ συνεισφέρει), πρέπει νὰ ὑπο-

51. Διαβάξω, τεῦχ. 96 (13.6.1984) καὶ Χάρτης, τεῦχ. 15 (Ἰαν. 1985) — τεῦχ. 16 (Ἰούλ. 1985).

πραγμαστεί ότι στη δεκαετία του '80 παρατηρήσει τη βαθμιαία ανάπτυξη ενός λόγου περί Ραΐδη που είτε υπερβαίνει τις είτε αντιτίθεται στις κριτικές αντιλήψεις, ενώ συνάμα επιδιώκει να τον αξιοποιηθεί για την προετοιμασία της δικής του κρίσης με το θεωρημένο κριτικό ιδίωμα. Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία αν ο Ραΐδης κρίσει είναι πιο αξιολογικό από το ήδη γνωστό, κρίνει πιο τα κείμενά του παρακίνησαν γόνιμα και άφροισμα ανακρίσεις και έλεος του κινήσους τον κριτικό στιχασμό μιας νέας γενιάς.

Με αυτά τα δεδομένα δεν θα ήταν υπερβολικό να θεωρήσουμε την επιστροφή, στις αρχές της δεκαετίας του '90, στην περιγραφική φιλοσοφία για την αέναη ραΐδειον κείμενον, ένα άτύχημα και όχι υποσθρόφιση που πρέπει να χρωσθών σε μια γνωστή και αυξηρχή τάση των νεοελληνικών σπουδών στην τάση έκθεσης που διακρίνει αθεωρητικό εύσημα, αναθρόνιστας τον πιο αντιθεωρητικό σχολαστικισμό. Δεν είναι, συνεπώς, άκαιρο, μήτε παράνομο, να ελπίζει κανείς ότι η απόπειρα ανάβρωσης του Ραΐδη σε ένα κινούμενο, από κατασκευαστή, έρμηνευτικό πλέγμα, όπως έρμισε να αναθρόσει στην προηγούμενη δεκαετία, δεν θα σταματήσει ούτε θα αντικατασταθεί από βιβλιογραφικές φαντασιώσεις, αλλά θα γίνει το ένδυμα για ανακρίση και ανανέωση των ραΐδικών σπουδών έτσι ώστε να μπορεί κανείς (να του επιτρέπεται) να ήρχατίζεται την επιστροφή του ύους στο κείμενο και το κείμενο στην ανάγνωση.

XI

Από όσα ειπώθηκαν για τις ραΐδικές σπουδές έως εδώ είναι κνερό ότι τίθεται ως αίτημα ή διαφρόντιση της δημιουργικής ανάγνωσης, πράγμα που θα έχει χρεσο αντίκτυπο στην αναπροσαρμογή των αξιολογικών κριτηρίων και στην αναθεώρηση της φιλολογικής μεθόδου. Αναθρόνιστας οι προτάσεις που τελικά θα προκύψουν από μια τέτοιη προσέγγιση θα επηρεάσουν τον ποσοανατολισμό της έρευνας και το περιεχόμενο της κριτικής συζήτησης. Τα κείμενα ακόμη περιμένουν, διαθέσιμα στην άδηρογία του κάθε παρό-

ντος, όχι για να αποκατασταθούν από την έκδοτική φροντίδα (αυτή έχει ήδη πράξει, σε μέγιστο βαθμό, το χρέος της) αλλά για να αντιμετωπίσουν το κριτικό διαφέρον και να εκτεθούν σε αναπάντεχα ερωτήματα του καιρού. Τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να προσφέρουν πρωτόγνωρες προοπτικές θέασης του ροιδικού έργου, θα μπορούσαν όμως και να αναδεικνύουν γνωστές, αλλά όχι επαρκώς διερευνημένες, πλευρές του, όπως: α) η γλωσσική θεωρία του Ροϊδη εν σχέσει προς τις θεωρίες περί γλώσσας στην Ευρώπη και στην Ελλάδα του 19ου αι., καθώς και προς το κίνημα του δημοτισμού⁵², β) η ταυτότητα του ροϊδειου πολιτικού λόγου σε συνδυασμό με την πολιτική δημοσιογραφία και σάτιρα, γ) η ιστορική διαδρομή (σε όλη την πολυμορφία της), ή ρητορική σύνταξη της αφήγησης και οι διακειμενικές δικτυώσεις της συγγραφικής τεχνικής της *Πάπισσας Ιωάννας*, δ) το θεωρητικό πρόσωπο, οι στρατηγικές παρεμβάσεις, οι μαχητικοί έπιμερισμοί και η πολιτισμική απήχηση της ροϊδειας κριτικής, ε) ο γραμματολογικός όρισμός του σκαλαθύρματος και η σύνδεσή του με το «αίτημα της φαντασίας» στον Ροϊδη, στ) ο *Άσμοδαϊός* και η εποχή του.

Παρά την ένδεικτικότητά τους οι πλευρές αυτές, αὐτοτελείς ή συνεξεταζόμενες, καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της συγγραφικής παραγωγής του Ροϊδη. Ασφαλώς κατά καιρούς, όρισμένες από αυτές, αποτέλεσαν αντικείμενο της φιλολογικής έρευνας, με αποτέλεσμα να έχουμε σήμερα μιὰ διαμορφωμένη παράδοση που έχει προετοιμάσει το έδαφος. Κατά κανένα τρόπο όμως δέν μπορούμε να πούμε ότι διαθέτουμε έπάρκεια, ιδιαίτερα στο επίπεδο των συγχροτημένων έρμηνευτικῶν προτάσεων. Άλλά και στον θεματικό τομέα ή πληρότητα εξακολουθεί να είναι ζητούμενο, αφού ή φιλολογία φάνηκε απρόθυμη (ή αδύναμη) να προσεταιριστεί τη θεωρητική σκέψη του καιρού της. Άκόμη και έρμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρονται από κειμενικές θεωρίες, όπως ή αφήγηματολογία και ή ρητορική ανάλυση, από μορφολογικές έννοιες, όπως ή

52. Δέν είναι άνευ σημασίας το γεγονός ότι ακόμη δέν διαθέτουμε μιὰ συστηματική μελέτη για τὰ *Εἶδωλα* του Ροϊδη, ένα κείμενο σημαντικό για τὸν φιλόλογο, τὸν ιστορικό της γλώσσας, τὸν γλωσσολόγο - και όχι μόνο.

δικαιωματικότητα και η ανάρρωση, από ιστορικό θεσμικές προσεγγίσεις. Όπως η θεωρία της πρόσληψης και η αισθητική θεωλογία, έλαχιστα αξιοποιήθηκαν στη μελέτη του ρηθιδικού έργου. Κάποιες ενδιαφέρουσες αποκλίσεις, που έχουν ήδη επισημανθεί, μοιάζουν ξυφασμένες και τυχαίες, σε ένα περιβάλλον μικρόθωρης αναζήτησης και άμεσου απομνημονισμού. Αλλά ακόμη και αν θεωρήσουμε λειτουργική την ερμηνευτική ιστορία των κειμένων και όχι μέγα άγχυμα την αποστέφηση του θεωρητικού λόγου, παραμένει το ζήτημα του ήθους (καλύτερα: της γραφής υπό την απουσία) και απειστηματολογική της έννοια που απαιτεί μια διαπραγματευση ταυτόχρονα αισθητή και ερμητική. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι καμιά σοβαρή μελέτη για τον Ρούδη δεν αποφεύγει να θέξει (έστω και τυπολογικά) το κείμενο αυτό θέμα, το οποίο λειτουργεί ως κωδία λίθος στην οποία «παιδεύεται» κάθε κριτική προσέγγιση. Και αυτό ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα. Είδαμε, εξάλλου, ότι στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας το ύφος θεωρήθηκε το μέγα επίτευγμα του Ρούδη, ή πιο σημαντική συνεισφορά του στα ελληνικά γράμματα. Είδαμε επίσης ότι, συχνά, αυτός ο φαινομενικά άθως κριτικός φορμαλισμός καταδίκασε τα κείμενά του σε μια μονότροπη διάσταση από τα σοβαρά «περιεχόμενα», τις κρίσιμες «ουσίες» της ελληνικής γραμματικής και τα εξωθούσε στον χώρο του αξιοπερίεργου και του σκανδαλώδους, δηλαδή της πολιτισμικής γραφικότητας.

Είναι βέβαια αλήθεια ότι τα τελευταία χρόνια έχει ξανόξει κάποιος όριζοντας προς πύλ γίνουμε συνειρέσεις λέμε όριζοντας γιατί ακόμη βρισκόμαστε στο στάδιο της πειραματικής πρότασης και του επιφυλακτικού υπαινισμού. Παράλληλα, συστηματικοποιούνται και οι παραδοσιακές εκδόχες σε πειστικότερες διατυπώσεις, όπως λ.χ. εκείνη που συνδέει το ύφος του Ρούδη με την αισθητική του ήθους, δηλαδή με την εξιδανικευμένη προσωπική δικαίωση κατά την οποία ο συγγραφέας αμετουσιώνει το ήθος του σε ύφος⁵³. "(Ο-

53. Παν. Μουλλάς, «Για το ήθος και το ύφος του Ρούδη», στο *Ρήσεις και Συναίσεις. Μελέτες για τον 19ο αί.*, Αθήνα, Σακόλης, 1994, σ. 338.

μους ή προϊύγονους ιδεολογίας, που διακινεί: ταρόμοιος συμπλάσεις της ήθικολογίας με την καλλιγραφία, έκτρέφει με άθροισμα λογική αντίληψη για το ύφος, ή όποια ταυτολογεί με τέτοια ακρότητα, ώστε να καταλήγει στην ανάδραση παράφραση του προβλήματος: «Γό ύφος του Ραΐδης, συνάρτηση του σατιρικού ήθους, αποκρουστικά λένεται σε μια σειρά από αποκλίσεις-παρακλίσεις⁵⁴. Είναι προφανές, σε αυτή τή μελοδραματική σιγνοθεσία, ότι τόσο ή προσφυγή στη σάτιρα όσο και ή επίκληση της πρόκλησης και της απόκλισης, βραδυπορεί στην επίδραση τού προβλήματος, αν δέν περιδεύεται στην ήθικολογία περιγραφισμού, συντηρώντας έτσι έντονα την παλαιά διάκριση του ύφους από τή περιχόμενα. Σύμφωνα με αυτή τή διάκριση ή Ραΐδης αφύεται υπερβολικά στις ακρόβασίες της μορφής, εμπιστευεται υπέρμετρα την ύφολογική του δεξιότητα, χωρίς να διακατέχεται από τή δημιουργική ύραμα τού έργοτεχνικού προσηρισμού και χωρίς να διαθέτει ήθος και βάθος νόηματος συνεπώς: «Δέν έχει έπισημό, και δέν θισιάζει έντεώς τή ύφος του στα σημαίνόμενα⁵⁵. Παρότι ή πρόθεση σε τέτοιες διατυπώσεις είναι ή κανόνιστη θεώρηση τού ραϊδίου ύφους, οι ίδιες παραμένοντες δέσμιες μιας παράδοσης που δέν είναι έπισημή να δεχτεί ότι από ύφος πάντα έχει έσωτερικό αντίκρουσμα⁵⁶ και ότι έπισημώς, δέν μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα των αποτελεσμάτων του (π.χ. τής σάτιρας, τού ήθους, τής απόστασης, τής απόκλισης και τή παρόμοια).

Υποσημειώτερες φαίνονται να είναι οι προσεγγίσεις τού άντλου από τις θεωρίες τής γραφής και με δηλωμένη προτίμηση στην ανάλυση τής τριτολογικής λειτουργίας τού κειμένου. Τό συναρξό αφύτημα έχει τειθεί εύθαρσώς, χωρίς ήμια, στη συνέχεια, να ήλοποιήθουν έπαρκώς οι προγραμματικές του αρχές, κατά τρόπο προσήγοστα στις εκφράσεις τής ραϊδίου γραφής: «Η περίπου κοινή αποδο-

54. ΤΟ π., σ. 305.

55. Παν. Μουλλάς, «Η Έθικολογική Πανεπιστημιακή Κριτική και ή Ραΐδης», σ. π., σ. 330.

56. «Άλλος Άγγέλος Έρμηνεύει Ραΐδης: Σκαλοθύματα», Άθήνα: Έρμής, 1986, σ. 88.

χή ... της σημασίας του ύφους στο έργο του Ραΐδη μοιάζει μάλλον με αμήχανη αποδοχή ενός προβλήματος, παρά με κριτική έννοηση. Κάθε αξιολόγησιμη του ύφους, θετική ή αποθετική, είναι αναγκασμένη να το αντιπαραβάλλει προς κάποιο θέμα ή περιεχόμενο, περιγράφοντας έτσι και ορίζοντας τον χώρο μιας αντίφασης ή μιας ατέρμονης ασυνέχειας ανάμεσα στον τρόπο του λέγειν και τα λεγόμενα, όπου αναπόφευκτα θα διαδραματιστεί, ρητά ή σιωπηρά, το επιστημολογικό πρόβλημα της τροπικότητας και, μέσω αυτού, του γλωσσικού σημείου»⁵⁷. Ξεκινώντας με μια τέτοια πρόνοια για την ίδια την όψη της γλώσσας, μπορούμε να διεκρινούμε την προβληματική της σημασιακής λειτουργίας του ύφους, εντάσσοντάς το στο πλέγμα της γραφής και στα μηχανήματα της ρητορικής. Με αυτόν τον τρόπο το αποσυνδέουμε από τον ψυχολογισμό της υποκειμενικής σύγκριτικότητας και από τον απλουστευτικό ρομαλισμό της καλής γραφής. Κάτι τέτοιο δὲν σημαίνει ότι η γραφή είναι ξένη πρὸ προβλήματα πρὸ ἐμπλέκουν τὴν υποκειμενικότητα (τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ ἀναγνώστη) ἢ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς, ὅπου τὸ πῶς καὶ τὸ τί διαπραγματεύονται τίς σχέσεις τους καὶ διακυβεύουν τὸ νόημά τους· σημαίνει, ἀντίθετα, ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτὰ δὲν ἀντιμετωπίζονται μὲ τὴν τυφλὴ αὐτοπεποίθηση τοῦ ἀντικειμενιστικοῦ περιγραφισμοῦ ἀλλὰ μὲ τὴν ὑποψιασμένη καὶ δύσπιστη κριτικὴ ματιὰ ποὺ γνωρίζει: ὅτι, στὸ λιβάδι τῆς γραφῆς, πρέπει νὰ μάθει νὰ «βρῶσει» τὰ κείμενα, χωρὶς νὰ λησμονεῖ ὅτι τὴν ἴδια στιγμή «βροσιᾶται» ἀπὸ αὐτὰ καὶ εἶναι ὡς τὸν λακμὸ βουτηγμένη στὴν «τροπικότητα» καὶ «ιστορικότητα» τῶν σημείων.

Εἶναι παρήγορο λοιπὸν ποὺ στὴ δεκαετία τοῦ '80 ἤνοιξε ὁ δρόμος γιὰ τὴν προσπέλαση τοῦ ραϊδεῦ ὕφους καί, κατὰ συνέπεια, τῆς ραϊδεῖας γραφῆς. Δὲν ἔχει σημασία, ἂν οἱ προσπάθειες ὑπῆρχαν λειψές, καὶ οἱ περισσότερες προτάσεις ἀνολοκλήρωτες· σημασία ἔχει ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Ραΐδη ἀναδεικνύεται πάλι μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάληψη τῆς «γλώσσας» του, τὴν ἀνάγνωση τῆς «γραφῆς» του, τὴν ἀνασύν-

57. Δ. Καψάλης, «Ὅπως εἶπεν» (1) τροπικὰς τοῦ Ραΐδη, *Κίημα*, 16 (Ἰούλιος 1985), σσ. 389.

θεση τῆς «ρητορικῆς» του καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς «ἱστορικότητάς»⁵⁸ του. "Ὅπως ἴμως ἐπισημάνθηκε σὲ προηγούμενες σελίδες ἢ συνέχεια, στὴ δεκαετία τοῦ '90, ὑπῆρξε διαφορετικὴ: ἀντὶ νὰ φέρουμε τὸν Ροῖδη στὸν λόγο καὶ τὸ μέτρο τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ δοκιμάσουμε τὸν διάλογο μαζί του, βλέπουμε τὴν ἐπιστροφή σὲ φιλολογικὰ πρότυπα ξεπερασμένα καὶ ἐλάχιστα ἀποδοτικὰ στὴ δημιουργία κριτικοῦ ὑπόβαθρου γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων. Ἐλπίζει βέβαια κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἡ παλινδρόμηση εἶναι προσωρινή, ἴσως καὶ τυχαία, καὶ ὅτι γρήγορα θὰ βρεθεῖ πάλι τὸ νῆμα ποῦ θὰ μᾶς φέρει κοντὰ στὸν λόγο τοῦ Ροῖδη, μέσα ἀπὸ τὰ κινήματα καὶ τὰ ἐρωτήματα τοῦ καιροῦ μας.

XII

Πάλι. Ὁ Ροῖδης καὶ τὸ ὄφος. Τὸ ὄφος τοῦ Ροῖδη. Τὸ ὄφος γιὰ τὸν Ροῖδη. Δὲν ὑπῆρξε τυχαῖο πρόκριμα τῆς κριτικῆς ἢ ἐμμονὴ στὸν τρόπο γραφῆς. Τὸ θέμα ἔχει τεθεῖ —καὶ πάντα θὰ τίθεται— ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ροῖδη. "Ὅλες οἱ μορφές ποῦ δοκιμάζει στὴ γραφὴ του ἔχουν ὡς κύριο μέλημα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεματικὴ, τὴν ἀσκηση τῆς τέχνης τοῦ ὄφους. Συνεπῶς, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολή, ἐὰν λέγαμε ὅτι ἡ τέχνη αὐτὴ πλαισιώνει ὅλες τὶς ἐπιδιώξεις του στὸν λόγο, κατὰ τρόπο ποῦ νὰ ὑποκαθιστᾶ τελικὰ τὸ κατὰ σύμβαση περιεχόμενό του. Τὸ νόημα τῶν ροϊδικῶν κειμένων δὲν φυτρώνει πέραν τοῦ ὄφους ἀλλὰ συντίθεται διὰ τοῦ ὄφους καὶ ἐντὸς τοῦ ὄφους. Τί δηλώνει, ὅμως, μιὰ τέτοια προσήλωση στὴ θεραπεία τῆς μορφῆς; Ποῦ ἀποσκοπεῖ αὐτὴ ἡ ἀναγωγὴ τοῦ ὄφους σὲ ρυθμιστικὸ παρά-

58. Σημαντικὲς ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν διάσταση τοῦ ροϊδικοῦ ἔργου εἶναι οἱ μελέτες τοῦ "Ἀλκη Ἀγγέλου. Πρωτίστως οἱ ἐξῆς δύο: «Ἐμμανουὴλ Ροῖδης», στὸ *Σάτιρα καὶ Πολιτικὴ στὴ Νεότερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα: Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, 1979, σσ. 128-153 καὶ ἡ «Ἐισαγωγὴ» του στὸ *Ἐμμανουὴλ Ροῖδης: Σκαλαθύρατα*, Ἀθήνα: Ἐρμῆς, 1986, σσ. κζ'-ρλγ'. "Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ἐδῶ μία αὐτοπαραπομπὴ ποῦ ἀφορᾶ στὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα τῆς «πολεμικῆς» τοῦ Ροῖδη: Δημήτρης Δημηροῦλης, «Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης καὶ ἡ Τέχνη τῆς Πολεμικῆς», *Χάρτης*, 15 (Ἰ.Απο. 1985), σσ. 266-290.

γοντα της γραφής. Καταρχάς, β.π. ασφαμένα. Θεωρήθηκε «στο-
λίδιο και έντυπιαστική ρητορική, συνιστά το μοναδικό σταθερό
γνώρισμα του ριθδίου και μένου και ένικει στο βαθύτερο νόημα
του και δεν είναι άλλο από τα έργα της μορφής. Το θέμα πρό-
βλημα και ή πιο επικίνδυνη άδυναμία μιας τέτοιας γραφής δεν είναι
ή εικάζόμενη απόσπαση του ύφους από τις σημασίες των λέξεων
άλλα ή μετατροπή του σε ύφιστο κριτήριο κάθε σημασίας: ανεξάρ-
τητα από την εικόλαγική ταυτότητα των ριθδικών κειμένων όλα βε-
πίζονται σε κινή της κολαυβήθρα της μορφής. Ο κίνδυνος έλλο-
χει στις έπισηθρες επιρράσεις της γραφής, όπου ή τέχνη μεταβαλ-
λόμενη σε τεχνική υποκύπτει στην έλευάληγη (για να διασφαλίσει
την αναγκωριση) και στην έπίδειξη (για να κατοχυρώσει την έπα-
νάληψη).

Ένσώτοις, το ζήτημα δεν έξικλεείται στην διαπίστωση αυτής
της έμμονής (όσο και αν είναι καθοριστική για την κατανόηση ση-
ματικών άρρήσεων του Ριθδίου) αλλά επεκτείνεται και στους λαγα-
ρισμούς της με τις ανάγκες της κολαυικής. τις πείσεις της παρά-
δοσης, τις έπιθράσεις της έπαχής και τις προκλήσεις (ιδεών, κινήμα-
των και ειδών. Τα κείμενα, που μαρτυρούν με το σίγμα τους γι' αυ-
τή τη σύγκριση της μορφής με τις ανάγκες της έπιχειρηματολο-
γίας, είναι από τα πιο ελοληρωμένα και πειστικά, αντίθετα προς
έκείνα που άρχίζονται στην κλάριση της καλλιπέρας και στην άπο-
θέωση του κλάριου ύφους. Για να έντυπισθούν, όμως, κινής σε
δικαιώσεις στην ριθδική γραφή, είναι έντοις αναγκαίο να χρητο-
γραφηθεί ή ρητορική της, μέσα από τρωπισμούς που άπεργάζονται
τά κείμενα τα ίδια κι έτσι να έγκαταλειφθεί έριστικά ή μηχανι-
στική έπίθεση του ύφους σε κάποια άπροσδιόριστα σημαίνόμενα.
Το ύφος έσώτισο δεν τελειώνει εδώ. Θα μπορούσε κάποιος να ίαχη-
ριστεί, δικαιολογημένα, πως μια τέτοια έκδοχή άδικει τον Ριθδίο,
γιατι άνταλαμβάνεται το ύφος άρηθικά ή δια της άρηθικής ύδου:
ώς υπερβολική έξάρτηση από τις τεχνικές του συνδυάζει. Πρέπει
λοιπόν να άναπτύξουμε, παράλληλα, μια άλλη, άναγκία και τούτη,
προστική, που να καταδεικνύει ότι το ύφος του (στυλ) Ριθδίου δεν

έγκυμονεῖ μόνον κινδύνους· ταυτόχρονα ἀρτιώνει, με τέχνη καὶ γνώση, τὴ μοναδικότητα τῆς γραφῆς του.

Ὁ Νίτσε πίστευε, καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ροϊδῆ, κάτι τέτοιο εἶναι ἐν πολλοῖς ἀληθινό, ὅτι τὸ ὕφος εἶναι ἕνας «καταναγκασμὸς τελειότητας» με νόμους ποὺ ὀρίζει καὶ ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτό του ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ὁ καταναγκασμὸς αὐτός, ἀπαρξίτητος γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ ἡ μοναδικότητα τῆς ὑποκειμενικῆς καλλιθεσιῆς, προσιδιάζει πὲ ἰσχυροὺς συγγραφεῖς με ἀσύνορη διεκδικητικότητα στὸ βασιλείο τῆς γλώσσας. Ἡ ἀξία τῆς μέριμνας γιὰ τὸ ὕφος δὲν ἔγκειται, κατὰ τὸν Νίτσε, στὸν ἐξωραϊσμὸ τῆς γραφῆς ἀλλὰ στὴν ἱκανότητα τῶν καλῶν καὶ ἐργατικῶν συγγραφέων νὰ ἀέρευνοῦν ὅλες τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ἀδυναμίες τῆς φύσης τους καὶ ὕστερα νὰ τὶς προσαρμόζουν πὲ ἕνα καλλιτεχνικὸ σχέδιο, ὥσπου νὰ φανεῖ ἡ καθεμιὰ σὰν τέχνη καὶ σὰν λόγος καὶ νὰ γοητεύουν τὰ μάτια ἀκόμη καὶ οἱ ἀδυναμίες»⁵⁹. Ἡ ἐξαγιστικὴ δύναμη τοῦ ὕφους ἀποδίδεται στὴν ἐμμονὴ ἐφαρμογῆς ἐνὸς καθολικοῦ σχεδίου, στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται κάθε μορφή σκέψης, ἐμπειρίας, αἰσθήματος καὶ βιώματος. Ἡ πλαστικὴ δύναμή του ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐντυπωθεῖ ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ συγγραφικοῦ ὑποκειμένου στὴν «αἰωνιότητα» τῆς μορφῆς, σὲ ἕναν ἀναγνωρίσιμο —δηλαδὴ αὐστηρὰ δομημένο— λόγο. Δίπλα λοιπὸν στὴ μοναξιά τοῦ ὕφους, ποὺ ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλλει τὴ ροῖδεια γραφῆ σὲ ρηχὴ μανιέρα, γιὰ τὴν ἔχει συρρικνώσει τὸ ἀναφορικὸ τῆς πεδίο στὸ παιχνίδι τῶν σημείων με τὴν ἐπανάληψη, πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸν αὐτοπεριορισμὸ τοῦ ὕφους, ποὺ διεκδικεῖ τὴν —ἔστω ἀνέφικτη— τελειότητα τοῦ λόγου καὶ μοχθεῖ γιὰ τὴν περίτεχνη φιλοτέχνηση τῆς συγγραφικῆς ταυτότητας. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς δύο πόλους αἰωρεῖται, ἀτελεύτητα, τὸ ἐκκρεμὲς τῆς γραφῆς, ἂν δὲν βρεθεῖ κάποιος συμβιβασμὸς ἀνάμεσα στὴ μοναξιά καὶ τὸν αὐτοπεριορισμό.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ, μιλώντας γιὰ τὸν Ροϊδῆ, ὑπεισέρεχεται πάλι ἡ τέχνη τῆς πολεμικῆς. Στὴν ἀμφίκοπη «προσωπογραφία» του γιὰ

59. Φρ. Νίτσε, *Χαρούμενη Ἐπιστήμη*, μτφ. Ζ. Σαρίκας, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικὴ Θεσσαλονίκης, 1987, σ. 90.

τῶν Karl Kraus ἢ Walter Benjamin, μελώντας γὰρ τὴν ἔκφραση τῆς πολεμικῆς ἐπὶ πολιτισμικοῦ ποδῶ, σημειώσαντες ὅτι αὐτὴ πολεμικὴ τὸν ὑπὲρ ἢ πρὸ περιπέλαια ἀνθρώπου, μὴς τεχνικῆς ἀφίερσης τοῦ προσώπου, πρὸ δουλείας ἐπὶ τὸ πρὸ προσημασμένα μέσα καὶ μὴς κίτου-ἐκφραστικῆς τέχνης πρὸ λειτουργοῦ μὲ τα πλέον ἀρχαῖα⁶⁰. Ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς τῆς πολεμικῆς ποσὴν μέσα ἀπὸ τὸ ἔργον γὰρ αὐτὸ ἢ διακρίσασθαι τοῦ Benjamin ἢ ἀπορροῶσι γὰρ ἀναχέ- ρεται καὶ στὸν Ρώδην, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀνακρίσασθαι τὸ ἀνα- πύσασθαι ἀνάμεσα στὴν ἐπισημαστικὴ παροῦσιν κωνοσολογῶν στυλο- μένων (ἢ κίτου-ἐκφραση τοῦ προσώπου) καὶ στὴν διακρίσασθαι, σχεδὸν ἀπρόσβλητο, παροῦσιν καὶ ἐμπλοκῆ, στὴν γραφὴ τοῦ στυλο- ρικῶ ὑποκειμένου (ἢ συντηρητικῶς τῶν ἐκφραστικῶν μέσων). Μάλιστα, στὸν Ρώδην τὸ ὑποκείμενον, τὸσο στὴν ἔκφραση τῆς πολε- μικῆς ἔσθαι καὶ σὲ ἄλλας συγκρητικῆς ἐκδόσεις, τὸσο ἢ ἐκλείψεται ὡς κρίσιμη ἔξιν καὶ παροῦσιν γὰρ ἢ ἀποκρίσασθαι ἀπὸ ἄλλας κατα- κειμενῶν ἢ δόξαι, προσώπων, τὰ ἴσως δεσμεύονται στὴν ἀπρό- σιτη ὑδαιερότητα τοῦ παραθεματικῶ. Καταλήγουσι ἔτσι σὲ μὴ τὸτε ἐκδόχ, τοῦ ἔργου τὸ ὑποκείμενον, πέραν τῆς ἀναχέσεως καὶ τοῦ ἀπο- περιωρισμοῦ, γίνεσθαι καὶ ὄργανον ἀποκρίσεως (τοῦ ἔργου) καὶ ἀποκρί- σασθαι (τῆς ἀλήθειας). Ἀποκρίσεως τοῦ ὑποκειμένου μὲ δικαιο- κίτη προσώπων ἢ ὑποκειμενικῶν κίτου καὶ ἀποκρίσεως τοῦ προσώ- πων τῆς ἀλήθειας μὲ τὸσο δικαιοκίτην ἢ χειρισμῶς τοῦ ἔργου. Ἐν ὅσῳ δὲν πιστεύουμε στὴν ἀπόκρίση ἴσως τέτοιων διακρίσεων, ἴσως ἀνακρίσασθαι ὅτι ὁ Ρώδης ἀναχέσθαι τὸ πρόσωπόν του ἐπὶ τὴν δὲν τὸ ἀναγνωρίζει πᾶν, στὴν πλήρη ἀπόκρίσιν του στὴν προσώπων τῆς γραφῆς, ὅπου θεμελιώνει τὴν δικαιοκίτην τῆς ἀλήθειας στὸ ἔξιν τῶν ἄλλων.

Ταυτὰ μάλιστα καὶ στὸν Ρώδην ἢ παρατήρησις, τοῦ Viertel γὰρ τῶν Kraus, σύμφωνα μὲ τὴν ἴσως θεωρεῖται μᾶλλον τῶν ἴσων τοῦ τῶν χειρισμῶτων⁶¹. Πράγματι, τὸ ἔξιν τοῦ Ρώδης εἶναι τὸ μέγα χάρισμά του ἀλλὰ καὶ ἢ καταδίδει πρὸ τῶν κίτου-ἐκφρα-

60 W. Benjamin, *Reflections*, New York and London: Harcourt Brace Jovanovich, 1978, σ. 251.

61 Περαιθετα ἀπὸ τῶν Benjamin, ὁ π. σ. 250.

τικά εύάλωτα σὲ συγγενεῖς νόσους. Φτάνουμε ἔτσι σὲ μιὰ τέταρτη θεώρηση τοῦ ὕφους, ὡς ἐν δυνάμει νοσογενοῦς φαινομένου, μολονότι ἐκδηλώνεται μὲ τὴ μορφή πλήρωσης, περισσεύματος καὶ ἰσχύος. Πῶς εἶναι δυνατόν κάτι τέτοιο; Ἡ ὑπερβολικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ἐμμονὲς τῆς γραφῆς μετατρέπεται σὲ παρηγορητικὴ συνήθεια, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καθιστᾷ τὸ ὕφος θῦμα τῆς ἴδιας του τῆς μορφῆς. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου φανερὸ ὅτι στὴν ὕψη τοῦ ὕφους ἐνοικεῖ ἡ ἀντίφραση ὑπὸ μορφή ἀντιθετικῆς ἀλληλουχίας, ὅποτε διακυβεύει καὶ διακυβεύεται διαρκῶς. Ταυτόχρονα, δηλαδή, τὸ ὕφος παρέχει τὰ ἐχέγγυα τῆς αὐθεντικότητάς του ἀλλὰ καὶ αὐτοὑπονομεύεται μὲ τὴν ἄφρονα κατάχρηση τῶν τροπισμῶν του.

XIII

Αὐτὴ ἡ διπλὴ δράση τοῦ ὕφους, ἡ ἐγγενὴς δυνατότητα νὰ μεταλλάσσεται ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις τοῦ λόγου καὶ πότε νὰ βουλιάζει στὰ πάθη του, πότε νὰ θεραπεύει βαριὰ τραύματα τοῦ ἐγὼ ἢ νὰ γεφυρώνει χάσματα συμπεριφορᾶς, ὑποδεικνύει δύο ἄλλες σημαντικὲς ιδιότητές του: τὴν αὐτοπειθαρχία τοῦ στοχασμοῦ σὲ προγραμματισμένους περιορισμούς τῆς μορφῆς καὶ τὸ πολυσπερματικὸ του ξεδίπλωμα στὴν κατασκευὴ τῆς γραφῆς. Ἄν, συνεπῶς, εἶναι θεμιτὸς ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ιδιοτυπίας τοῦ ροῦδειου ὕφους στὴν ἐξύφανση τοῦ ἴστοῦ τῆς γραφῆς, ἐξίσου θεμιτὴ καὶ ἀναγκαία εἶναι ἐπίσης ἡ κατανόηση τῆς πολυπρισματικότητάς του: γιὰτί, μολονότι ἡ ταυτότητα αὐτοῦ τοῦ ὕφους εἶναι ἀναγνωρίσιμη, οἱ χρήσεις του δὲν συστρατεύονται πάντοτε μὲ μιὰ κυρίαρχη καὶ ἀμετάβλητη ἐφαρμογή. Τὸ ἐρώτημα, ἐπομένως, «τί εἶναι» θὰ πρέπει νὰ συμπορευτεῖ μὲ (καὶ στὸ τέλος νὰ υποκατασταθεῖ ἀπὸ) τὸ ἐρώτημα «πῶς δρᾷ καὶ ἀναπτύσσεται» («πῶς εἶναι») τὸ ὕφος τοῦ Ροῦδῆ.

Στὸν τίτλο αὐτῆς τῆς «Εἰσαγωγῆς» προκρίνεται, γιὰ νὰ καταδειχτεῖ ἡ ἰσχυρὴ σύνδεση τοῦ Ροῦδῆ μὲ τοὺς αὐτορρυθμιζόμενους παράγοντες τῆς λογοτεχνίας, τὸ «δίχτυ τῆς γραφῆς καὶ ὁ ὕμενας τοῦ ὕφους». Πρόκειται φυσικὰ γιὰ συνωνυμικὲς ἀναλογίες, ἀφοῦ, ἐτυμολογικὰ, ὕφος σημαίνει ὕψη, ὕφανση, ὕφασμα, ἀλλὰ καὶ δίχτυ,

ὥπως τὸ δίχτυ τῆς ἀράχνης. Ὁ συγγραφέας ὑφαίνει, πλέκει τὸν λόγο, μεθοδικὰ καὶ ἐμπειρᾶ, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναπτυχθοῦν δικτυώσεις, διαρκεῖς καὶ ἀπειρες ἀλληλουχίες, ἔτσι ὥστε νὰ ὀλοκληρώσει ἓνα μοναδικὸ πλέγμα: τὸ δίχτυ τῆς γραφῆς. Σὲ αὐτὸ τὸ δίχτυ θέλει νὰ μᾶς πιᾶσει (νὰ μᾶς γητεύσει) ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὸ κινδυνεύει νὰ πιαστῆ ὁ ἴδιος, ἂν ξεχαστῆ καὶ ἀφεθεῖ στὴ μαγεία τῆς πλοκῆς. Ὁ γόης τοῦ λόγου στήνει δόκανα, ἐτοιμάζει παγίδες, ἐξυφαίνει δίκτυα, ὑποκινεῖ μεταφορὲς -- δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑφαίνει τὸ ὕφος του, τὸ δίχτυ του, καθὼς ριψοκινδυνεύει, προχωρώντας στὸν ἀπέραντο, ἄγνωστο καὶ ἀχειραγώγητο, ἴσπὸ τῆς γραφῆς. Ὁ Ροῦιδης καὶ τὸ δίχτυ τῆς γραφῆς: μόνον ἔτσι τὸ ὕφος γλιτώνει ἀπὸ τὸν ψυχολογισμό καὶ τὸν ἱστορικισμό τῆς καλαισθησίας καὶ ἐπιστρέφει ἐκεῖ πού ἀνήκει: — στὰ νήματα τῆς πλεκτάνης του.

Ἐπιθυμῶν τοῦ ὕφους εἶναι ἡ μεμβράνη πάνω στὴν ὁποία ἡ γραφὴ δοκιμάζει τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν πλήρωσή της. Μοιάζει μὲ ἀπόλυτη ραφή, ἡ ὁποία διαχωρίζει, παρεμβάλλεται (κάποτε μεσολαβητικὰ) ἢ προστατεύει κατὰ τρόπο πού δὲν ἐπιδέχεται συρροφή. Ἡ ἰδιαιτερότητά της, ὥπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Derrida, ἔγκειται στὴ λειτουργία της ὡς *medium* τὸ ὁποῖο, τὴν ἴδια στιγμή, «ἐνσπείρει σύγχυση μεταξὺ ἀντιθέτων καὶ ἴσταται μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων»⁶².

Αὐτὸ τὸ «μεταξὺ» δὲν ἔχει κανένα ὄντολογικὸ ἔρεισμα καὶ ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξει κάποια μεταφυσικὴ τῆς γραφῆς. Ἄν ὄντως λάβει χώρα τὸ πέρασμα μέσα ἀπὸ αὐτὸ (ἂν ἐπισυμβεῖ ἡ βίαιη καὶ ἡδονικὴ πλήρωση τῆς ἐπιθυμίας) παύει νὰ ὑπάρχει: ἀλλὰ τότε «δὲν θὰ μπορούσε ἀπλῶς νὰ ὑπάρχει ἓνας ὑμένος σὲ καμιὰ χώρα. Μὲ ὅλη τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ νοήματός του ὁ ὑμένος λαμβάνει χώρα, ὅταν δὲν λαμβάνει χώρα, ὅταν ὄντως τίποτε δὲν συμβαίνει, ὅταν ὑπάρχει μιὰ ὀλοκληρωμένη συνέντευξη, χωρὶς βίαι...»⁶³. Ὁ ὑμένος μᾶς κρατᾶ ἀνάμεσα στὸ ἔξω καὶ στὸ μέσα, στὸ παρὸν καὶ στὴ παρελθόν, στὴ μορφή καὶ στὸ νόημα, σὲ διαρκὴ μετεωρισμὸ — συνάμα ὁμῶς συγγεῖ καὶ ἀναμιγνύει: ὑπόσχεται, χωρὶς ποτὲ νὰ πραγματώνει ὅρι-

62. J. Derrida, *Dissémination*, Paris: Seuil, 1972, σ. 240.

63. Λύ-θόη, σ. 241.

στικά, τή σύμπληξη τῶν δυο σέ ἓνα, τήν κατάργησιν τῆς ἑτερότητας. Ἔτσι μιά προσδοκία, ἓνα ὄραμα ποῦ ἀκούει καί ἔτσι λαμβάνει χώρα, ἐπιστρέφει στόν ἀρχικό διχασμό. Ὅπως τὸ ὄρος, ἔτσι καί ἡ ἐμάς συντίθεται μέ τή συστατική ἀμφισβήσι τῆς τακτικῆς παρουσίας καί παραδεύεται ἀπὸ τὴν εὐλαφῆ λειτουργικῶν κέντρον. Στὸ ὄραμα τοῦ ἀναποτίθεται ἡ τῆς τῆς γραφῆς, τῆς ἐπιθυμίας γιὰ πλήρωσι, ἡ ὅποια στὴν κερύρασι τῆς διαπιστώσει τὴν ἐλλειψί, τῆς, μέσα ἀπὸ τὴν ἀγωνία τῆς ἀπάντησις - δηλαδὴ τῆς ἡμέρας.

Ἡ γραφὴ τοῦ ὄρους, στὴ μεταφορικῆ, τῆς ἔξαρσι, σὴν δίχτυ καί σὴν ὄραμα, ὅπου ἡ πλοκή, ἡ διπλοκή, καί τὸ μαλιζιμὸν προσβλέπει στὴ σὴν ἄλληλη. Μὲ τὸ δίχτυ σὴν ἀντιλαμβάνουμε τὸ ὄραμα, μέ τὸν ὄραμα καταγράφουμε τὴ σὴν ἄλληλη. Ἐκτός ὅμοι ὅτι ὄραμα προσεταιρισμὸ καί ἀντιλήψισι τοῦ ἑτερότροπου, μποροῦν νὰ ἐκληρωθῶν καί ὡς ὄραμα ἀντιπροστασίας. Ἡ γραφὴ παραπαίει στὴν ἀκμῆ αὐτῆς τῆς δισημίας: πότε ἀμυνόμενι καί πότε διαδικουῶσι, πιασμένη στὰ δίχτυα τῆς καί λογο-δοσμένη, στῆς ὄραμα καί τῆς.

Γιὰ τὸν Ραΐδη, τὸ δικτυωμέν, ὄρος εἶναι ἐλευθερία, καί καταναγκασμὸς χωρὶς τέλος. Ἐκεί, ἀπὸ τὴν ἀρχῆ, ὄραμαί, ὄραμαί, σὴν ἄλληλη, ματα τοῦ λόγου τοῦ: ῥάβδ, ἔξωσι. Τὰ ἴδια τὰ κείμενά τοῦ προσκομιζοῦν ἀδιάφεντες ματαρισμοί, ἀλλὰ ἔξωσι, ἀλλὰ, μέ ἔξωσι, πολλὰ, ἀλλὰ μέ τέλος ὄρα, ὄραμαί, μέ ἀβέβαια, πλέξιμο. Ἔτσι ὄραμαί, τὸ ὄρος καί καταναγκασμὸς ὄραμαί, μὴ ὄραμα, ὅπου πᾶσι τῆς ἀναλογεῖται ἡ ἀνάσι, μεταῦσι, τῆς πλήρωσι, ἡ ἀναδοῆ τῆς ἐπιθυμίας, ἐνῶ καλλιεργεῖται ἐπιμελῶς ἡ ἀπικτητικῆ ἐπιθυμίας, τῆς. Τὸ ὄρος τοῦ Ραΐδη στέλεται σὴν ἀναδοῆ, ἡ συν-ὄραμαί, δὲν λαμβάνει χώρα καί ἡ ὄραμαί ἀναδοῆται, κάθε ὄραμα, ἑτερότροποι.

XIV

Γιὰ τὴν παρούσα ἐκδοσι, τραβήξιμο, ἀπὸ τὸ δίχτυ τῆς ὄραμαί, ἐκείνα τὰ κείμενα ποῦ διατάξου νὰ ὄραμαί, ἀναδοῆ τὸ ὄρος τοῦ, ἐκείνα ποῦ χρονοτριβοῦν ἀνάδοῆ, σὴν ὄραμαί, ἀναδοῆ, καί σὴν ὄραμαί, ὄραμαί, ὄραμαί, ἀναδοῆ, ἀναδοῆ.

στη πλήρη συνείδηση. Ο Ροϊδης δὲν θέλησε (ὅπως καὶ τὸ μὲν κα-
 τήθευσε) τὸς διαιρέσεις στη ζωὴ καὶ στη γραφὴν προτίμησε τὴν
 ἀνεκτικότητα καὶ ἀβελανότητα τοῦ ἀμετάβλητου ἐκρηκτικῆς καὶ κρι-
 τικῆς, δημοσιογραφικῆς καὶ φιλόλογικῆς, δικημῆς καὶ μελέτης, σαρ-
 κασοῦ καὶ μελαγχολίας. Ἀποκατέστησαν, ἐπομένως, κυρίαρχα μὲ
 κάποια εἰδολογικὴ πληρότητα καὶ εὐδιάκριτη θεματικὴ, οἱ κριτικὲς
 καὶ φιλοσοφικὲς τῶν μελέτες, οἱ πολιτικὲς τῶν ἐπιθεωρήσεων, τὰ δη-
 μοσιογραφικὰ τῶν σχόλια καὶ ἡ *Ἠθίσιμα Ἰουάννα*. Ἀντίθετα, ἐπι-
 λέγησαν καίμενα μὲ ἀσκή, χαρακτήρα, ἀβέβαιη ταυτότητα καὶ
 ἐπιβόλη μορφή. Ἄν καὶ ὀρισμένα ἐπὶ αὐτὰ θεωρήθησαν, δια-
 κροτηρῶς, ὡς ἀνεργήματα, «ἀνεργήματα», «λογοτεχνήματα»
 καὶ ὁρισμένα ἄλλα ὡς «σκυλαθώματα», εἶναι προφανὲς ὅτι παρό-
 ῳσι ἀξιώσεως καὶ γρακτικισμοὶ ἀνεκμετοπίζουν τὸ ὄρος ἐπι-
 στασιαστικὰ καὶ ἐπιδερμικὰ, συγχρόνως τοὺς πάλαι ποτέ, μὲ τὴν
 εἰδολογικὴ ταξινόμηση. Μὲ ὅλα τὰ καίμενα τοῦ περιπέτειας αὐτῶν ἡ
 τόμος (τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ροϊδικῶ ἔργου, ἐκτὸς ἀπὸ τίς συ-
 γκεκριμένους μελέτες τοῦ ἀνακόραμ λόγου πρὸν καὶ ἀπὸ τὴν *Ἠθίσιμα*
Ἰουάννα) καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς θεματικὲς διακροτές τῶν ἢ τῆ θε-
 μασίονος λογοτεχνικῆ ἕξις τῶν, κυριαρχεῖ ἡ κατακτικὴ καὶ ἀνι-
 δεῖξ τοῦ ὄρους, προέχουν οἱ παλιόμετοπος ἕξουρήσεις τοῦ Ροϊδῆ
 σὸ πικρὸ δάσος τῆς γραφῆς. Μπορεῖ ἡ *Ψυχολογία Στοιχειῶ Στι-
 λῶν* νὰ εἶναι πράγματι ἕνα πληρέστερον ἀποτέλεσμα τῆς ἀναζή-
 τησῆ τῆς μορφῆς, ὅπως ὁ Ἅγιος Σάπτης νὰ κατορθώσῃ καλύτερα
 τὴ σύμμετρη δικημῆ καὶ ταξιδιωτικὸ ἀνεργήματος, πιθανῶς ἡ *Ἰ-
 στορία Ὀρθίων* νὰ κοιτασῆται λογοτεχνικὰ ἐνταταίς, σε ὅτις
 αὐτῆς τίς περιπτώσεις μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ τεχνήρια τῆς γραφῆς, περσι-
 κολοσοῦμε τὴν ἴδια πάντα ἐναγώνια προσέγγιση ἢ ἀπομάκρυνση
 ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ὄρους. Ὁ Ροϊδης τίλει, καὶ χύνεται στη θάλα-
 σα τῆς γραφῆς. Εἶναι βέβαια πεπειραμένοι ταξιδιωτῆς (ὀρισμένοι
 θὰ εἴεγον περσιτῆς), γριφίξει καλὰ τεχνήματα καὶ τεχνικὲς, ἔδ-
 ρει νὰ ἀλλάξει ξαφνικὰ πορεία, νὰ παίξει μὲ τίς προσηδίας με-
 νὰ μεταμυριέζεται. Σύντακτα, ὅμως, κινδυνεύει ἀπὸ τὴ μονομέρεια
 τῶν ἐπιδιώξεων του, ἀπὸ τίς ἀπρόσπτες κακοτοπιές, ἀπὸ ὑπερβο-
 λικὴ αὐτοπεποίθηση, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀλαζονικὴ τὸλην του.

Ο αναγνώστης ενθαρρύνεται να αντιμετωπίσει όλα τα κείμενα που του προτείνονται ως στιγμές σε μία τεράστια και πολύμορφη τοιογραφική στιγμή: στιγμές άνοιξης και άνοιγματος αλλά διασταυρούμενες στο ίδιο ύψος, πιεσμένες στο ίδιο δίχτυ, συχματέχουσες στην ίδια σύνθεση, "Ίσως βοηθούσε, αν φανταζόταν τον Ρούδη, σαν πρόγονο του Μπόρχες: πάντα έτοιμο να στήσει μια ιστορία με τα πιο απρόσμενα μέσα, πρόθυμο να παίξει με κανόνες και συμβάσεις, ικανό να ἀρηρηθεί την πιο συμβατική γνώση. Μπορεί οι προσπάθειες να μένουν μισές και τα αποτελέσματα να φαίνονται λευκά, όμως παντού κερδίζει το πάθος της ἀρήρησης και το μεράκι του ύφου. Ακόμη και τα λεγόμενα ασκαλοθύρατα» (δημοσιογραφικές επιφυλλίδες, μεσαιωνικές μελέτες, επίκαιρα σχόλια ή, συχνότερα, ένα μαγικά θύον κύβου), παρά το εγκυκλοπαιδικό, φιλολογικό τους ένδυμα, μπορούν, και θα έπρεπε, να διαβαστούν ως μυθολογικές, με το μέγεθος προσεγγισμένο στον ίδιο της γραφής. "Η, για να το πούμε διαφορετικά: κατά τον κρατή στο χέρι του και περιοριάζεται ο αναγνώστης είναι θραύσματα, αποσπάσματα, ἀθολογήματα, στιγμές, κεφάλαια ενός ήμισυτελούς (και άτελειος) μυθιστορήματος. Ένας μυθιστορηματίας που ο Ρούδης δοκίμαζε να γράφει συνεχώς, χωρίς ποτέ να βρει τον δρόμο προς το τέλος.

Τα κείμενα δίνονται σε χρονολογική σειρά για να διατηρηθεί η τάξη της πορείας αλλά και για να δείχτει ότι αντιπαρερχόμενα κάθε Θεματική ή ειδυλλιακή ταξινόμηση, ή όποια άλλοστε θα σριμωχε τα γραπτά σε βρόχες στάσεις. Ως εκδοτικές πηγές χρησιμοποιήθηκαν το *Πάρογο*, το *Έργο* (Φέξης) και πολύ λιγότερα οι εκδόσεις Καστροφύλα και 'Αγγέλου, κυρίως για κείμενα που δεν περιλαμβάνονται στις δύο πρώτες. Βεβαίως, όπως κριθής ἀναγκαίο, έγινε παραβολή μεταξύ εκδόσεων, καθώς και με τις πρώτες δημοσιεύσεις. "Η ἀνοικτή χειρογράφον και η κάθε άλλο παρά αξιοπιστή έκδοσή των κειμένων σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής (και μάλιστα σε πολλαπλές δημοσιεύσεις), καθώς ματαιοπονία την προσφορά στο απρωτότυπο, όταν μάλιστα έχει ήδη γίνει από τους άλλους εκδότες. Είναι προφανές ότι τόσο το *Πάρογο*, που εξεδόθησαν με την ύψηλ, έποπτεία του Ρούδη, όσο και το *Έρ-*

για, πού τὰ ἐπιμελήθησαν ἄνθρωποι μὲ καλύτερη πρόσβαση στό, πλουσιότερο τότε, ἀρχεῖο Ροῦδη, ἀλλὰ καί ἡ ἐκδοσὴ Ἀγγέλου, στήν ὁποία ἔγινε ἀντιπαραβολή ὅλων τῶν κειμένων μὲ τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις, προσφέρουν ἐγγυημένες καὶ ἐπαρκεῖς μορφές τῶν ροιδικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα δίνονται αὐτούσια, μὲ ἐλάχιστες παρεμβάσεις στήν ὀρθογραφία ἢ στήν στίξι, ὅταν δυσκολεύει τὸν ρυθμὸ τῆς ἀνάγνωσης. Ἐπίσης, δίνεται γιὰ τὸ καθένα ἡ ἡμερομηνία καὶ τὸ ἔντυπο τῆς πρώτης δημοσίευσης.

Ἀπομένει τὸ σημαντικότερο: ἡ πρότασὴ νὰ διαβαστοῦν ὡς γραφὴ ἐν ἐξελίξει καὶ ὄχι ὡς αὐτόνομα γραπτὰ, νὰ προσεγγιστοῦν ὡς ἓνα τεράστιο, ἀντιφατικὸ καὶ ἄνισο ἀφήγημα τὸ ἀφήγημα πού ὁ Ροῦδης δὲν ἔγραψε ποτέ, ἀφοῦ τὸ ἔγραφε πάντα. Μακριὰ ἀπὸ κατηγοριοποιήσεις καὶ κρατοῦσες συνήθειες, ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νὰ δεχτεῖ τὴν πρόκληση καὶ νὰ ταξιδέψει μὲ καλὴ πίστη στὸν μῦθο τῆς ροιδείας γραφῆς.

Δημήτρης Δημηρούλης